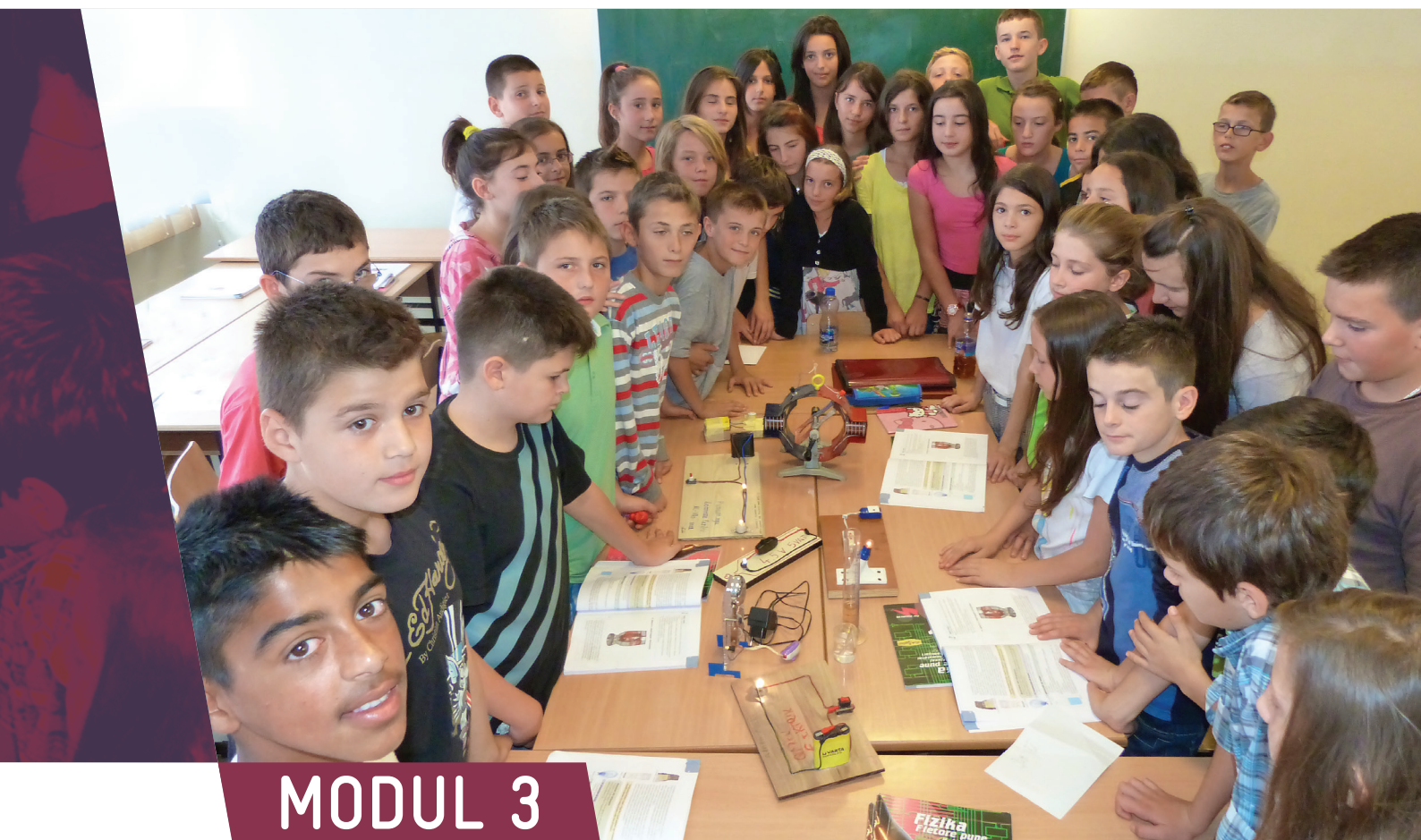

Republika e Kosovës
Republika Kosova – Republic of Kosovo
Qeveria - Vlada - Government

MINISTRIA E ARSIMIT, SHKENCËS DHE TEKNOLOGJISË
MINISTARSTVO ZA OBRAZOVANJE NAUKU I TEHNOLOGIJU
MINISTRY OF EDUCATION SCIENCE AND TECHNOLOGY

Inkluzivno obrazovanje

Razvoj kapaciteta u upravljanju obrazovanjem

MODUL 3

Inkluzivno obrazovanje

Razvoj kapaciteta u rukovođenju obrazovanjem

Zahvalnica

Ovaj materijal je izrađen i objavljen od strane Vlade Nemačke preko Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

Originalni tekst na srbskom jeziku [2017]

Pravo upotrebe, reprodukcije i uređivanja je preneto na Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije [2019]

Sadržaj originalnog teksta je odgovornost autora i ne odražava izričito zvanični stav Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

Autor:

Ms. Carmen Mattheis, Landesakademi Bad Wilbad, Germany & M.Sc Selim Mehmeti

Revidirano od:

Ms. Marianne Müller RSD Freiburg Germany,
Osman Buleshkaj PhDC Rukovođenje obrazovanjem i kurikula

Koordinator:

Vesel Hoda, GIZ-CDBE

Dizajn i priprema:

Envinion

Foto:

GIZ

Priština, juni 2017

Sadržaj

Pojmovnik skraćenica	4
1. Uvod.....	5
2. Svrha modula.....	7
3. Pregled situacije u obrazovanju marginalizovane i ranjive dece	9
4. Šta je inkluzivno obrazovanje?.....	11
5. Inkluzivno obrazovanje na Kosovu	13
5.1 Okvir inkluzivnog obrazovanja na Kosovu.....	14
5.2 Sistemi podrške za promovisanje inkluzivnog obrazovanja na Kosovu.....	15
6. Inkluzivne škole.....	17
6.1 Školsko okruženje.....	19
6.1.1 Školske vrednosti, verovanja i očekivanja	19
6.1.2. Aranžmani za nastavu i učenje	21
6.1.3. Nastavne prakse	22
6.1.4. Učenje zajedno	22
6.1.5. Dekorisane i organizovane učionice	23
6.1.6. Sastanci u učionici	23
6.1.7. Učionice pune poštovanja	23
6.1.8. Okruženja koja najmanje ograničavaju	24
6.1.9. Školsko liderstvo.....	25
7. Indeks inkluzije	27
8. Upis i jednakost u preduniverzitetskom obrazovnom sistemu na Kosovu.....	29
8.1 Obrazovanje učenika iz manjinskih zajednica	30
8.2 Prevencija napuštanja škole i dece koja ne idu u školu	31
8.3 Promovisanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju	32
9. Različiti pristupi obrazovanju za decu sa posebnim potrebama	35
9.1 Obuka nastavnika pre službe i za vreme službe i njihov razvoj	36
9.1.1. Potrebna obuka za nastavnike.....	37
10. Izazovi za raznovrsnost i inkluziju u kosovskim školama	39
10.1 Kako napredovati u inkluziji u kosovskim školama?	42
11. Zaključak modula	46
Pojmovnik termina	46
Aneks 1	48
Fusnote i reference.....	50

Skraćenice

CFS	Škole koje su prijatne za decu
CRC	Konvencija o pravima deteta
CRPD	Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom
EFA	Obrazovanje za sve
FSDED	Finska pomoć za razvoj obrazovanja na Kosovu
GPCWD	Globalno partnerstvo za decu sa invaliditetom
GPE	Globalno partnerstvo za obrazovanje
HRBA	Pristup baziran na ljudskim pravima
IE	Inkluzivno obrazovanje
IEP	Individualni plan obrazovanja
IEG	Inkluzivna grupa za obrazovanje
MONT	Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OHCHR	Kancelarija visokog komesara za ljudska prava
UNICEF	Međunarodni fond Ujedinjenih nacija za decu

1. Uvod

Program Razvoj kapaciteta u sektoru osnovnog obrazovanja na Kosovu (CDBE) između ostalih aktivnosti ima za cilj da doprinese efikasnom i na kvalitet orijentisanom upravljanju i liderstvu u osnovnoj i nižoj srednjoj školi.

U ovom kontekstu je poboljšanje rukovođenja i upravljanja u školama shvaćeno kao zadatak koji obuhvata i direktore škola (i njihove rukovodilačke timove/upravni odbor škole, koordinateure za kvalitet, profesionalne aktive) i osoblje OUO, i program cilja na jačanje škola i razvijanje njihovog kapaciteta da se izbore sa ovim novim izazovima.

Sa procesom decentralizacije i povećanom autonomijom škola, uloga i funkcije direktora škola značajno se menjaju: oni imaju centralnu važnost ne samo za svakodnevno upravljanje školom, već takođe i za obezbeđivanje budućeg razvoja i povećanja kvaliteta obrazovanja u njihovim školama.

Sa revizijom postojećeg programa treninga za menadžment u obrazovanju, koja ima za cilj da dalje uveća menadžerske kapacitete direktora škola, osoblja OUO, kao i da poveća broj obučanih kandidata za poziciju direktora škole i rukovodilaca drugih obrazovnih institucija.

GIZ/CDBE se obavezao da revidira program na osnovu programa obuke iz oblasti menadžmenta orijentisanih prema potražnji (obuka uz službu i za direktore škola i za opštinske uprave za obrazovanje).

Sveukupni cilj programa treninga je da poboljša efikasnost i delotvornost upravljanja školom radi poboljšanja obrazovanja za sve. U ovom pogledu, identifikovani su i razrađeni relevantni aspekti na osnovu ocene treninga. Program se sastoji od 7 modula, gde svaki od njih služi specifičnoj svrsi i definiše očekivane ishode.

Prema Svetskom izveštaju o invaliditetu (World Report on Disability¹), procenjuje se da više od milijardu ljudi živi sa nekim oblikom invaliditeta, ili oko 15% svetske populacije, gde je najmanje 1 od 10 njih dete, a 80% njih žive u zemljama u razvoju i nesrazmerno su zastupljeni među siromašnima. Među marginalizovanim grupama, deca sa invaliditetom ostaju da budu najviše isključena, diskriminisana, ne samo zbog njihovog invaliditeta, već i zbog nedostatka razumevanja i znanja o njegovim uzrocima, implikacijama i stigmatima.

Strateški okvir „Obrazovanje i trening 2020” (ET 2020) Evropske komisije² daje strateške ciljeve za Evropsku kooperaciju u obrazovanju i treningu. jedan od ciljeva ET 2020 jeste promovisanje pravičnosti, socijalne kohezije i aktivnog građanstva. Politika obrazovanja i treninga treba da osposobi sve građane, bez obzira na njihove lične, socijalne ili ekonomske okolnosti, da stiču i razvijaju veštine i stručnosti koje su potrebne da bi bilo moguće da se zapošljavaju i da im se olakša buduće učenje, aktivno građanstvo i međukulturni dijalog. Sistemi obrazovanja i treninga treba da imaju

¹ SZO i Svetska Banka (2011). Svetski izveštaj o invaliditetu. Videti spisak referenci.

² Evropska komisija. Obrazovanje i obuka za socijalnu inkluziju.

za cilj da obezbede da svi oni koji uče – uključujući i one iz ugroženih okruženja i porekla, one sa posebnim potrebama, kao i migrante – mogu da završe svoje obrazovanje, a da bi se rešavale nejednakosti, potrebni su efikasniji, a u isto vreme i više inkluzivni i pravični sistemi obrazovanja, koji omogućavaju pristup kvalitetnom obrazovanju. (Evropska komisija.)

Tokom poslednje dve decenije, kontekst za obrazovanje učenika sa posebnim obrazovnim potrebama i invaliditetom promenio se značajno. Ovo se odigralo kao rezultat međunarodnog razvoja događaja i rešenosti da se obezbedi da svako dete i odrasla osoba dobije obrazovanje dobrog kvaliteta. U stvari, jedan od postojećih trendova u obrazovanju u javnim školama jeste kretanje u smeru potpune inkluzije dece sa posebnim obrazovnim potrebama i invaliditetom u redovne škole. Inkluzija je zasnovana na konceptu socijalne pravde, gde svi učenici imaju pravo na ravnopravan pristup svim obrazovnim prilikama i mogućnostima, bez obzira na bilo kakav oblik nedostatka. Inkluzivno obrazovanje sadrži pristupe u učenju gde je u centru pažnje učenik (radije nego da je u centru pažnje nastavni plan i program).

Ovaj trend podržavaju politike Ujedinjenih nacija koje afirmišu prava dece i Obrazovanje za sve, preko konvencija kao što su: Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom³ i Izjava UNESCO iz Salamanke⁴. Svrha ovih dokumenata jasno iskazuje cilj garantovanja kvalitetnog obrazovanja za svu decu bez obzira na individualne razlike ili razlike u učenju, a naglašava se i važnost pružanja jednakih prilika za svu decu da ostvare svoj razvojni potencijal i smisleno i značajno učestvuju u svojim obrazovnim institucijama i okruženju zajednice.

Inkluzivno obrazovanje kao obrazovni pristup je relativno novo na Kosovu. Zaista, od 1999. godine, brojne reforme koje su se odigrale na svim nivoima obrazovanja vodile su do novih pojmova i konceptata u smislu tretmana i mesta koje inkluzivno obrazovanje treba da zauzme u kontekstu obrazovnog sistema. Od tada su načinjeni značajni koraci u smeru uspostavljanja zakonske infrastrukture koja će omogućiti obrazovanje za svu decu i dati okruženje koje je otvoreno za promene. U ovom pogledu, Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju je uključilo inkluzivno obrazovanje kao filozofiju koja prožima sve politike, od zakonodavstva do ostalih pratećih dokumenata koji promovišu inkluzivno obrazovanje.

3 Konvencija o pravima deteta, član 28 i Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, član 24.

4 UNESCO 1994. Izjava iz Salamanke i Okvir za akciju za obrazovanje sa posebnim potrebama. www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF

2. Svrha modula

Ovaj modul ima za cilj da razvije inkluzivne obrazovne prakse u školama kako bi se pružila podrška za raznovrsnu lepezu sklonosti i potreba u učenju u današnjim učionicama.

Šta obuhvata ovaj modul?

Ovaj modul pruža informacije o tome kako poboljšati pristup i kvalitet obrazovanja dece sa posebnim potrebama. On daje pregled situacije u obrazovanju dece sa posebnim obrazovnim potrebama i takođe pruža osnovne informacije za razumevanje ključnih koncepata inkluzivnog obrazovanja, sa naglaskom na stvaranje suštinskih uslova koji odgovaraju potrebama svakog deteta, uključujući tu i one sa invaliditetom.

Smernice su podeljene u četiri poglavlja.

Poglavlje prvo: predstavlja definiciju „inkluzivnog obrazovanja“ i „inkluzivne škole“.

Poglavlje drugo: pruža informacije i primere akcija koje se mogu preduzimati kako bi se sistemi pokrenuli u smeru veće inkluzije. Ono se usredsređuje na dečija prava i školsko okruženje, putem istraživanja ključnih pojmova, kao što su: školske vrednosti, verovanja i očekivanja, aranžmani za nastavu i učenje, prakse nastave, saradničko učenje, najmanje ograničavajuće okruženje, školsko liderstvo koje obezbeđuje da sva deca imaju koristi, sa naglaskom na decu sa posebnim potrebama u obrazovanju.

Poglavlje treće: daje kratak istorijski pregled prava na obrazovanje, međunarodnih obaveza za njegovo ostvarivanje, kao i ključnih aspekata u razvitku inkluzivnog okvira, kao što su: Povelja Ujedinjenih nacija o pravima deteta, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom i Izjava UNESCO iz Salamanke.

Poglavlje četvrto: predstavlja različite pristupe za obrazovanje dece sa posebnim potrebama, kao što su: segregacija, integracija i inkluzija.

Preko ovih poglavlja nameravali smo da istražimo i predstavimo neke od najboljih praksi, pitanja i izazova u naporima da inkluzivno obrazovanje pretvorimo u realnost.

Chapter

2

Friends

We're all friends together,
Together, together.

We're all friends together!
Hip hip hooray!

And now friends

we're all r

hip hip hooray

for a flowers life

3. Pregled situacije u obrazovanju marginalizovane i ranjive dece

Deca sa invaliditetom imaju pravo na obrazovanje bez diskriminacije i na osnovu jednakosti prilika i mogućnosti¹. Međutim, globalno, postoji 50 - 75 miliona "marginalizovane" dece koja nisu upisana u školu⁵.

Činjenice ukazuju na sledeće:

- ➔ Na Kosovu nema preciznih podataka u pogledu broja osoba sa invaliditetom i vrste invaliditeta. U svakom slučaju, „procenjuje se da više od milijardu ljudi živi sa nekim oblikom invaliditeta, ili oko 15% svetske populacije (na osnovu procena o globalnoj populaciji iz 2010. godine). ovo je više od prethodne procene SZO, koja datira iz 1970-ih godina i sugerise cifru od 10%.”
- ➔ Dakle, postoji približno 150.000 ljudi sa invaliditetom na Kosovu koji trpe zbog prevladavajućeg isključivanja u njihovom svakodnevnom životu, bilo da je to u smislu pristupa zdravstvenoj nezi, prava na ravnopravno obrazovanje, mogućnosti za zapošljavanje, ili pak učestvovanja u političkom i javnom životu...
- ➔ Jedna trećina od sve dece koja nisu upisana u školu ima invaliditet³ a samo 5% od sve dece sa invaliditetom širom sveta ima završenu osnovnu školu⁴. Ovo znači da deca sa invaliditetom imaju manju verovatnoću da pohađaju školu nego deca bez invaliditeta. Samo 33.4% dece sa invaliditetom bilo je upisano u preduniverzitetsko obrazovanje u školskoj 2011-2012. godini na Kosovu (MONT 2014.).
- ➔ Prema Istraživanju grupe višestrukih indikatora (2014)⁵ deca iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana polaze u školu kasnije od svojih vršnjaka (neto stopa priliva u osnovnom obrazovanju 68.1%), stopa njihovog prisustvovanja u osnovnoj školi je 85.3%, sa značajnim padom u nižem srednjem (65% stopa pohađanja škole) i višem srednjem obrazovanju (30.3%).
- ➔ Prema profilu države po polovima, pokazuje se da se LSI na Kosovu (ubrajajući ovde, fizičke, mentalne, slepe i gluve) suočavaju sa diskriminacijom. Institucije nedovoljno sprovode zakone koji bi obezbeđivali pristup obrazovanju, socijalnim i drugim službama i uslugama. Devojčice, deca iz manjina i iz ruralnih oblasti, kao i deca sa posebnim potrebama, nastavljaju da budu u velikoj meri isključena iz pristupa obrazovanju u ranom detinjstvu.
- ➔ Osobe sa invaliditetom koje pohađaju školu će verovatnije biti obrazovane u ciljnim specijalizovanim uređenjima koja mogu pojačati njihovu marginalizaciju⁵.
- ➔ Deca sa invaliditetom ostala su prilično nevidljiva u naporima da ostvare univerzalni pristup osnovnom obrazovanju, kako se traži u ciljevima Obrazovanja za sve (EFA).
- ➔ Ljudi pogođeni invaliditetom će verovatnije doživeti siromaštvo, a siromaštvo povećava šanse za postojanje invaliditeta⁶.

⁵ UNICEF 2014. Istraživanje grupe višestrukih indikatora.

INDIVIDUALNI ZADATAK:

Napišite pregled činjenica o marginalizovanoj i ranjivoj deci u vašoj školi. Podelite to sa grupom. Koliko su vaše škole slične / različite?

Grupna diskusija: Koji je najbolji način za poboljšanje naših škola?

Pogledajte dijagram i diskutujte u grupama. Koje aspekte poboljšanja škole je lako ostvariti? Koji aspekti su teži i zašto?

4. Šta je inkluzivno obrazovanje?

U ovom poglavlju ćemo diskutovati o tome kako je inkluzija definisana i koji praktični koraci su potrebni kako bismo učinili da inkluzija postane realnost.

Inkluzivno obrazovanje je dinamičan koncept koji konstantno evoluirá kako bi odgovorio i podržao inkluziju raznovrsne lepeze sklonosti i potreba u vezi sa učenjem koje postoje u današnjim učionicama. Mada se na početku fokusira na inkluziju učenika sa invaliditetom, inkluzivno obrazovanje je širok koncept koji pokriva sve grupe dece, uključujući i onu koja bi mogla biti marginalizovana i ranjiva, od različitih kultura i etničkih grupa, u siromaštvu, ili iz bilo kojeg drugog razloga gde je otežan pristup regularnom školovanju ili postoji rizik od isključenosti iz obrazovanja.

UNESCO definiše inkluzivno obrazovanje kao „proces rešavanja i odgovora na raznovrsnost potreba svih koji uče putem povećanja nivoa učestvovanja u učenju, kulturama i zajednicama, i smanjenja isključenosti unutar obrazovanja i iz obrazovanja. Ovo obuhvata promene i modifikacije u sadržaju, pristupima, strukturama i strategijama, sa zajedničkom vizijom koja pokriva svu decu odgovarajućeg uzrasta, uz uverenje da je odgovornost države da obrazuje svu decu”⁶.

Naročito, u koncipiranju inkluzije postoji težnja za obuhvatanjem sledećih ključnih elemenata:⁷

1. To je pristup baziran na pravima i on sledi socijalni model invaliditeta.
2. Priznaje da sva deca mogu da uče.
3. Priznaje i poštuje razlike među decom; uzrast, pol, etničku pripadnost, jezik, zdravstveni status, ekonomski status, invaliditet, HIV/TB status, životni stil i druge oblike različitosti.
4. Priznaje da učenje počinje rođenjem i nastavlja se tokom života, a obuhvata i učenje kod kuće i u zajednici, i u formalnoj, i u neformalnoj situaciji.
5. Radi se o izmeni sistema tako da bude podesan za učenika, a ne da se menja učenik kako bi bio podesan za sistem, jer se problem “isključivanja” nalazi čvrsto u sistemu, a ne u osobi ili njenim karakteristikama.
6. To je dinamičan proces koji konstantno evoluirá shodno kulturi i kontekstu.
7. To je šira strategija za promovisanje inkluzivnog društva.

6 UNESCO (2005) Smernice za inkluziju: Obezbeđivanje pristupa obrazovanju za sve, Pariz.

7 Stubbs, S (2008) Inkluzivno obrazovanje: Tamo gde ima malo resursa, Oslo: The Atlas Alliance, str.8. 8.

Prema UNESCO-u (2009), inkluzija u obrazovanju može da se posmatra kao jedan od aspekata inkluzije u društvu. To je proces: (a) rešavanja i odgovaranja na raznovrsnost potreba dece, omladine i odraslih osoba kroz povećanje nivoa učestvovanja u učenju, kulturama i zajednicama, i smanjenje i eliminisanje isključenosti unutar obrazovanja i iz obrazovanja; i (b) jačanja kapaciteta obrazovnog sistema kako bi dosegao do svih koji uče, bez obzira na siromaštvo, pol, etničko poreklo, jezik, invaliditet ili druge smetnje.

Stoga, inkluzivno obrazovanje je pristup koji pruža doprinos socijalnom i inkluzivnom okruženju gde sva deca i odrasli učestvuju i daju doprinos u društvu, bez obzira na njihov pol, starost, veštine, etničku pripadnost, ometenost ili zdravstveni status. Razlike se poštuju i vrednuju. Diskriminacija i predrasude će biti aktivno zabranjivane politikama i preko institucija.

Obrazovanje je suštinsko pravo sve dece i svrha inkluzivnog obrazovanja je da obezbedi da sva deca imaju pristup odgovarajućem, raspoloživom i delotvornom obrazovanju u svojim zajednicama. Ovo obrazovanje počinje kod kuće unutar porodice i sadrži i formalne i neformalne inicijative, dok se potom nastavlja preko svih tipova obrazovnih institucija baziranih u zajednici.

Dalje, inkluzivno obrazovanje se ne bavi samo pripremom dece sa invaliditetom, već takođe cilja na fundamentalne promene u načinu na koji sagledavamo raznovrsnost u učionici i u celokupnom društvu.

Inkluzivno obrazovanje zahteva rekonstrukciju kultura, struktura, praksi i metodologija koje se primenjuju u školama. Inkluzivna škola mora da ponudi prilike i mogućnosti za čitavu lepezu radnih metoda i individualnih tretmana kako bi se obezbedilo da nijedno dete ne bude isključeno iz učestvovanja u školi. Ovo podrazumeva razvoj škola koje su bazirane na pravima i koje su podobne za dete, što nije samo akademski delotvorno, već i inkluzivno, zdravo i pruža zaštitu za svu decu, vodi računa o polovima i ohrabruje učestvovanje samih učenika i njihovih porodica i zajednica (UNESCO 2009).

Inkluzija dece sa invaliditetom ili sa posebnim potrebama je uglavnom povezana sa osnovnim ljudskim pravima, odnosno sa pravom dece da se obrazuju zajedno sa svojim vršnjacima. Da bi ovo pravo bilo ostvareno, obrazovni sistem i škole moraju da se promene i da budu što je moguće više prilagodljivi. Obrazovni sistem mora da se prilagodi detetu. Na primer, bilo bi vrlo teško uključiti dete sa ozbiljnom intelektualnom ometenošću u regularno obrazovanje, s obzirom da to dete ne bi moglo da napreduje na istom nivou kao i njegovi vršnjaci i ne bi bilo u stanju da uspe kroz regularne programe nastave. Moguće je da dete bude uključeno u proces gde su rezultati učenja prilagođeni detetovim potrebama. Ovo bi zahtevalo fleksibilan program nastave radi individualnog ostvarivanja uspeha.

Inkluzivno obrazovanje je fokusirano na identifikovanje i uklanjanje prepreka u učenju (sticanju znanja) i učestvovanju. Umesto da se ulažu naponi da se pojedinac načini „normalnim“, potrebno je posvetiti više pažnje na napore da se stvori „normalno“ okruženje za njih.

Suštinske ideje inkluzivnog obrazovanja mogu da se nađu u mnogim ranijim dokumentima politika, uključujući ovde i sledeće: „Konvencija UN o pravima deteta (1989)“, „Svetska deklaracija Jomiten o Obrazovanju za sve“ (Tajland, 1990)“, „Standardna pravila o ujednačavanju prilika i šansi za osobe sa invaliditetom“ (1993), „Izjava iz Salamanke i Okvir akcija za obrazovanje sa posebnim potrebama, usvojeni na Svetskoj konferenciji o obrazovanju sa posebnim potrebama (Španija, 1994).

INDIVIDUALNI ZADATAK:

Pročitajte prethodne dve stranice. Napišite svoju definiciju inkluzije. Podelite je sa drugima ako želite. Ponovo razmotrite ovo na završetku programa treninga. Napravite izmene ukoliko tada budete imali drugačije mišljenje.

5. Inkluzivno obrazovanje na Kosovu

Politika inkluzivnog obrazovanja uvedena je u zakonodavni okvir preko Zakona o pred-univerzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo. „Inkluzija“ kao koncept prožima ceo zakon, koji je baziran na Izjavi iz Salamanke o inkluziji i na Konvenciji o ljudskim pravima. Prema Zakonu, sve škole imaju obavezu da obezbede sigurnost dece, zabranjujući fizičko kažnjavanje i ponižavanje dece od strane škole, i uspostavljajući pravo svakog deteta da bude obrazovano na jeziku svoje etničke grupe. Zakon konkretno daje svakom detetu pravo na obrazovanje i postavlja odgovornost u ruke MONT-a da obezbedi ovakvo obrazovanje.

Namera zakonodavca je da obezbedi da svako dete bude upisano u školu u okolini svog mesta stanovanja. Dete se može preseliti u drugu školu ukoliko se smatra da je to u najboljem interesu deteta. Ovo utvrđuje i odlučuje komisija stručnjaka, na zahtev škole ili roditelja.

Pored Zakona o pred-univerzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo, napredak MONT-a u smeru razvoja i poboljšanja zakonodavstva orijentisanog ka inkluziji za rezultat ima niz dokumenata kao što su: Strateški plan obrazovanja Kosova (SPOK) 2017-2021, Strateški plan za inkluzivno obrazovanje dece sa posebnim obrazovnim potrebama u preduniverzitetskom obrazovanju na Kosovu 2016 – 2020, Kosovski okvir nastavnog plana i programa, Strategija za integraciju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu 2009 – 2015, itd.

Uprkos napretku u nekim oblastima, još uvek postoji mnoštvo izazova u pogledu implementacije principa inkluzije. Mada nema preciznih podataka po pitanju inkluzije dece iz ranjivih grupa (pretežno deca iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, deca sa invaliditetom i deca iz migracija i iz ekstremnog siromaštva), postoje neki izveštaji koji govore da je broj dece iz ovih grupa upisane u škole veoma nizak. Samo 33.4 % dece sa invaliditetom bilo je upisano u preduniverzitetsko obrazovanje u školskoj 2011-2012. godini na Kosovu, mada trend polako raste poslednjih godina (MONT 2014). Prema Istraživanju grupe višestrukih indikatora (2014) deca iz zajednica RAE polaze u školu kasnije od svojih vršnjaka. Sa druge strane, nedostatak profesionalne obuke, nedostatak adekvatne infrastrukture u školama, odsustvo implementacije zakonske infrastrukture, nivo predrasuda i nedostatak pomoćnog osoblja u školama, i dalje utiču na visoku stopu dece koja se nalaze izvan obaveznog obrazovanja.

5.1 Okvir inkluzivnog obrazovanja na Kosovu

Zakon o pred-univerzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo 2011 – „Inkluzija“ kao koncept proži- ma ceo zakon, što se bazira na Izjavi iz Salamanke o inkluziji i na Konvenciji o ljudskim pravima.

Kosovski okvir nastavnog plana i programa (KONP) (2016) – Jedan od glavnih principa na kojima je KONP razvijen jeste inkluzija. KONP je na liniji sa Obrazovanjem za sve i sa Milenijumskim razvojnim ciljevima.

Standardi razvoja i učenja u ranom detinjstvu, uzrast od 0-6 godina (2011), još jedan su važan dokument koji pruža obuhvatan pristup ranom obrazovanju deteta, sa detetom u centru pažnje, kao i njihovom uspehu u određenim uzrastima na različitim poljima razvoja.

Standardi za škole koje su pogodne za decu, 2012, koji se zasnivaju na Konvenciji o pravima deteta, predstavljaju sveobuhvatan pristup koji povezuje aspekte obrazovne reforme i koji postavlja decu u centar pažnje u svim aktivnostima koje škola organizuje i sprovodi.

Strateški plan obrazovanja na Kosovu 2017-2021 (SPOK) – je petogodišnji plan koji povezuje doživotno obrazovanje sa inkluzijom u obrazovanju i model kako da se dopre do svih učenika, a pruža i jednake šanse i prilike za kvalitetno obrazovanje za sve. U ovom strateškom planu, obra- zovanje dece sa posebnim obrazovnim potrebama poziva se na Strateški plan za inkluziju dece sa posebnim potrebama u preduniverzitetskom obrazovanju 2010-2015, što je dokument koji je napisan 2010. godine. U okviru izgradnje kapaciteta na polju inkluzivnog obrazovanja zaposleno je 9 pomoćnih edukatora za predškolski nivo, kao i 28 dodatnih nastavnika za podršku u redovnim školama.

Individualni obrazovni plan (IOP) (2013) je zvanični pedagoški dokument koji je sačinjen za decu sa posebnim potrebama u obrazovanju, gde je tim za evaluaciju, sačinjen od eksperata iz različitih oblasti razvoja, odlučio da obezbedi podobno obrazovanje za decu sa posebnim potrebama.

Usvajanje smernica „Indeks za inkluziju“ i pilot projekti u 8 osnovnih i nižih srednjih škola i u 8 predškolskih institucija u 8 opština bili su još jedna akcija koja je pomogla predškolskim institucija- ma i školama da stvore okruženje koje je više inkluzivno.

„Nastava bazirana na oblastima aktivnosti“, koju je razvio MONT, je još jedan važan dokument čiji program je posvećen deci / učenicima sa ozbiljnim stepenom invaliditeta koja ne mogu da pohađaju redovan nastavni plan i program.

Osnivanje pedagoških timova za ocenjivanje i njihovo snabdevanje smernicama i instrumentima koji su dizajnirani za profesionalne timove za ocenjivanje u opštinama, služe za ocenjivanje dece / učenika sa posebnim potrebama u obrazovanju.

Vredan doprinos u pravcu inkluzivnog obrazovanja na Kosovu dale su i neke međunarodne agenci- je, kao što su: Finska podrška za razvoj obrazovanja na Kosovu (FSDEK), Spasimo decu (Save the Children), UNICEF, Handikos, itd..

Zakonski okvir za razvoj inkluzivnog sistema obrazovanja na Kosovu iskazan je kroz zakonske i podzakonske dokumente, koje je izdalo Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju (MONT), i tu spadaju (spisak nije ograničen):

- 1 Zakon o pred-univerzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo; i više administrativnih uputstava koja idu uz ovaj Zakon i u vezi sa inkluzivnim obrazovanjem i obrazovanjem za učenike sa posebnim potrebama;
- 2 Strateški plan za obrazovanje na Kosovu (SPOK 2017-2021) i kao njegov deo Strateški plan za organizovanje inkluzivnog obrazovanja za decu sa posebnim obrazovnim potrebama u preduniverzitetskom obrazovanju na Kosovu (2010 – 2015);
- 3 Kosovski okvir nastavnog plana i programa (2016);
- 4 Zakon br. 05/L -020 o rodnoj ravnopravnosti;
- 5 Zakon br. 03/L-047 o zaštiti i promovisanju prava zajednica i njihovih pripadnika na Kosovu;
- 6 Zakon br. 02/L-52 o predškolskom obrazovanju (2006);
- 7 Strateški plan za organizovanje inkluzivnog obrazovanja za decu sa posebnim obrazovnim potrebama u preduniverzitetskom obrazovanju na Kosovu (2010 – 2015);
- 8 Nacionalni akcioni plan za invaliditet u Republici Kosovo 2009-2011;
- 9 Strategija za integraciju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu, Obrazovna komponenta 2007 – 2017;
- 10 Strategija za integraciju zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu, 2009 – 2015;
- 11 Standardi za škole pogodne za decu (2012).

5.2 Sistemi podrške za promovisanje inkluzivnog obrazovanja na Kosovu.

Da bi se stvorio inkluzivan obrazovni sistem, glavni fokus treba da bude na tome šta se dešava u redovnim, klasičnim učionicama i kako da se pruži podrška redovnim nastavnicima da uključe i ispunjavaju raznovrsne potrebe u učionici. U ovom programu obuke, inkluzija je predstavljena kroz prakse upisa u kosovskim školama, strukturu i funkcionisanje službi podrške za učenike sa POP na Kosovu, pregled akcija kojima se pruža kvalitetno obrazovanje za učenike iz manjinskih zajednica, akcija za prevenciju napuštanja školovanja i nalaženje dece koja ne pohađaju školu, pitanje kako je ravnopravnost polova ugrađena u obrazovni sistem, kao i kako se postojeći sistem obuke nastavnika suočava sa potrebama nastavnika u inkluzivnim učionicama i školama.

Prema Izjavi iz Salamanke i Okviru za akciju za obrazovanje sa posebnim potrebama (1994), prevodeći viziju inkluzivnog obrazovanja u praksu zahteva izradu obrazovnih politika, pedagoških praksi i okruženja za učenje koja obuhvataju svu decu. Inkluzija napreduje paralelno sa sposobnošću da se obezbede usluge podrške za decu sa posebnim obrazovnim potrebama (POP) u njihovim regularnim školama, lociranim u njihovom naselju.

Tokom poslednjih 15 godina, uz podršku mnoštva donatora, Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju je razvijalo sistem za obezbeđivanje pristupa i podrške za decu sa POP. Mnogi pozitivni rezultati su ostvareni, od zakonodavstva do uspostavljanja službi i mehanizama za pružanje podrške za učenike sa POP.

Prema Zakonu o pred-univerzitetskom obrazovanju, dete ima teškoće u učenju ako dotično dete ima značajno veće poteškoće u učenju nego većina deca tog uzrasta; ili ako dete ima invaliditet koji ga ili sprečava ili ometa da koristi obrazovne objekte kakvi su generalno na raspolaganju deci njihovog uzrasta u obrazovnim institucijama i/ili institucijama za obuku.

U MONT-u, Odsek za obrazovanje sa posebnim potrebama (OOPP) funkcioniše u okviru Odeljenja za preduniverzitetsku obrazovnu politiku (OPOP), i sastoji se od četiri eksperta i jednog administratara.

ZADATAK**KAKO POBOLJŠATI TRENUTNU SITUACIJU?**

1. Kakva je trenutna situacija u vašoj školi u vezi sa inkluzijom?
2. Koje specifične aktivnosti vaša škola sprovodi? Kako?
3. Kakva je podrška koju dobijate od kancelarije OUO? Kako biste to poboljšali?
4. Kakva je podrška koju dobijate od MONT-a? Kako biste to poboljšali?
5. Objasnite ostalu podršku koja vam je na raspolaganju kada se radi o inkluziji, kako je navedeno gore.

6. Inkluzivne škole

Kako je promovisano u Deklaraciji iz Salamanke, vlade bi trebalo da dizajniraju obrazovni sistem koji odgovara na raznovrsne potrebe tako da svi učenici mogu da imaju pristup regularnim školama koje im pružaju pedagogiju u čijem centru pažnje se nalazi dete. U ovom pogledu, fokus je bio na „*razvitku inkluzivne škole*“ kako bi se stvorile jednake mogućnosti za svu decu bez obzira na religiju, kulturu, rasu, pol i raznovrsnost koja je fundamentalno pravo svakog ljudskog bića. Pojam svih je detaljno razmatran i diskutovan:

„Škole bi trebalo da prime svu decu bez obzira na njihove fizičke, intelektualne, socijalne, jezičke ili druge uslove. Ovo bi trebalo da obuhvati i talentovanu i invalidnu decu, decu sa ulice i onu koja rade, decu iz nomadskih i udaljenih populacija, decu iz lingvističkih, etničkih ili kulturnih manjina, kao i decu iz drugih ugroženih ili marginalizovanih oblasti i grupa. (UNESCO 1994, 6)“

U praksi, inkluzivne škole pružaju priliku da se za svu decu obezbede jednake šanse da ostvare svoj razvojni potencijal i da smisleno učestvuju u svom domu, školi i zajednici. Ovaj proces zahteva da se razviju celokupni školski procesi kako bi se promovisale inkluzivne prakse i kvalitetna nastava koja odgovara na individualne potrebe i različite stilove učenja svakog učenika. .

Neke od ključnih karakteristika inkluzivne škole su:⁸

1.	Pruža okruženje koje manje ograničava;	☐
2.	Daje fleksibilan nastavni plan i program;	☐
3.	Obezbeđuje saradničko učenje i zajedničku nastavu;	☐
4.	Pruža dodatnu podršku i individualizovani program učenja;	☐
5.	Duboko je posvećena uverenju da sva deca mogu da nauče;	☐
6.	Priznaje da svi učenici imaju posebne potrebe u učenju, bilo koje vrste;	☐
7.	Fokusira se na potrebe učenika u vezi sa učenjem, radije nego na njihove nedostatke i ometenosti u učenju;	☐
8.	Ima visoka očekivanja od učenika, postavlja nedvosmislene, ali izazovne ciljeve koji treba da se postignu, nagrađuje napore i slavi uspehe;	☐
9.	Drži budnost i koristi lepezu osoblja koje ima mnoštvo veština (npr. nastavnici, specijalisti, pomoćnici, volonteri i drugi učenici) da i se učenicima pomagalo pri učenju;	☐
10.	Ima jak učinak i kulturu razvoja koja podržava sve osoblje i volontere da kontinuirano poboljšavaju svoj učinak u promovisanju učenja među đacima;	☐
11.	Pomaže učenicima da identifikuju ciljeve učenja, redovno nadgleda učinak i daje konstruktivan povratni odgovor učenicima i roditeljima u vezi sa procesom učenja i izazovima, kao i kako se sve to može ostvariti;	☐
12.	Obezbeđuje snažne veze sa roditeljima i drugim relevantnim agencijama, rehabilitacionim centrima i akterima, sa ciljem poboljšanja učeničkih rezultata i ishoda.	☐

Svaka od gore navedenih karakteristika ili praksi namenjena je tome da pruži uputstva koja se odnose na razvoj inkluzivnih škola koje služe svim učenicima. Implementacija ovih politika i akcija može da se odrazi na to kako se učenje odvija, kao i na učeničke rezultate.

6.1. Školsko okruženje

Ovo poglavlje pruža uvod u to kako se kretati prema inkluzivnom obrazovanju za sve, na osnovu ključnih principa inkluzivne škole, kao što su:

- ➔ Školske vrednosti, verovanja i očekivanja
- ➔ Aranžmani za nastavu i učenje
- ➔ Prakse nastave
- ➔ Saradničko (kooperativno) učenje
- ➔ Okruženja koja najmanje ograničavaju
- ➔ Školsko liderstvo

Da bi se olakšala implementacija inkluzivne prakse i da bi se inkluzivne škole razvile, postoje određeni ključni sastojci koje je potrebno obraditi. Ovi sledeći ključni sastojci se koriste da označe oblasti za razmišljanje i akciju.

6.1.1 Školske vrednosti, verovanja i očekivanja

Da bi se stvorila inkluzivna školska kultura koja promoviše poboljšano učenje za sve učenike, škola mora najpre da identifikuje jedan set suštinskih vrednosti i verovanja u vezi sa učenjem koji će funkcionisati kao izričita funkcionalna obavezanost prema učenicima i zajednici⁹. U idealnom slučaju, u inkluzivnoj školi postoji verovanje da svi učenici mogu da uče, bez obzira na sposobnost ili nesposobnost, i svrha je da se pomogne svim učenicima da uče i da budu angažovani u učenju. Stoga, postoji očekivanje da u takvom okruženju, koje karakteriše pravičnost, učenje sa učenicom u centru pažnje kao i sa saradničkim učenjem, učenici će steći akademske, socijalne i građanske kompetentnosti.

U nekim inkluzivnim školama direktori usvajaju vrednosti bazirane na razvoju osećaja pripadnosti za sve članove školske zajednice preko timskog rada celokupne škole, zajedničkog odlučivanja i inkluzivne kulture. Fokus je na pitanjima učestvovanja koje ide i dalje od samog učenja, da se osoba uključi, vrednuje, priznaje i prihvata kao potpuno učestvujući član društva. Vrednovanje različitosti se vidi kao suštinski deo procesa uklanjanja barijera za inkluziju i jačanje punog učestvovanja i smanjenja isključivanja.

Tabela koja može da se koristi za stimulisanje diskusije¹⁰...

8 Inkluzivne škole su delotvorne škole, Razvoj inkluzivnog okruženja za učenike sa dodatnim potrebama u učenju. Državna Vlada Viktorije, Odeljenje za obrazovanje, str. 3

9 Asocijacija škola i koledža Nove Engleske, Inc. Guidebook: Razvijanje suštinskih vrednosti, verovanja i očekivanja u učenju. Komisija za javne srednje škole, Avgust 2009.

10 The Atlas Alliance. Inkluzivno obrazovanje, tamo gde ima malo resursa. Autor: Stubbs, Obrada Ingrid Lewis, Ažurirana i revidirana verzija 2008, strana 54.

Koje su naše vrednosti i verovanja u vezi sa sledećim:

Vrednosti/verovanja koja pripadaju inkluzivnom obrazovanju: da li se slažete?

1. ...obrazovanje?		Mi verujemo da svako ima pravo na obrazovanje
2. ...učenje?		Mi verujemo da svako može da uči.
3. ...teškoće u učenju?		Mi verujemo da svako može da ima teškoće u učenju u određenim oblastima ili u nekom trenutku.
4. ...podrška u učenju?		Mi verujemo da je svakome potrebna podrška u učenju.
5. ...odgovornost za učenje deteta?		Škola, nastavnik, porodica i zajednica imaju prevashodnu odgovornost za olakšavanje učenja – ne samo učenik.
6. ...razlike?		Mi vrednujemo razliku; ona je normalna i obogaćuje društvo.
7. ...diskriminacija?		Diskriminatorски stavovi i ponašanja treba da se izazovu i osporavaju, da se deca i mladi ljudi pripreme za inkluzivno društvo. Mi vrednujemo tolerantno društvo koje prihvata raznovrsnost.
8. ...podrška nastavnika?		Nastavnici ne treba da budu izolovani, i potrebna im je stalna, tekuća podrška.
9. ...kada obrazovanje počinje i završava?		Obrazovanje počinje na rođenju, kod kuće. Obrazovanje u ranom detinjstvu je krajnje važno, a učenje se ne završava odrastanjem – to može biti doživotni proces.

Dodajte vaše sopstvene teme i pitanja...

6.1.2. Aranžmani za nastavu i učenje

Da bi se odgovorilo i da bi se ispunile raznovrsne potrebe učenika, inkluzivna škola bi se trudila da optimizuje kadrove i resurse koji su na raspolaganju u cilju podrške učenju đaka. Inkluzivna škola ima na raspolaganju lepezu resursa za nastavu i učenje, koji bi olakšali implementaciju inkluzivnih praksi. Zajedničko držanje nastave može da bude veoma uspešan način za držanje nastave svim učenicima u učionici. Angažovanje inkluzivnih nastavnika/nastavnika za podršku pored glavnog nastavnika može da bude vrlo delotvorno za učenike sa posebnim potrebama, naročito za one sa blažim oblicima nesposobnosti kao što je otežano učenje. Inkluzivni nastavnik može da pruži podršku ne samo učenicima sa posebnim potrebama; on/ona može da sarađuje i deli dobre inkluzivne prakse sa svim nastavnicima u školi. Njegova glavna odgovornost je da sarađuje i podržava promovisanje inkluzivnog obrazovanja putem: timske nastave uz nastavnika, prilagođavanja lekcija iz opšteg obrazovanja i predavanja iz različitih predmeta, kao što je čitanje, pisanje i matematika, za učenike sa blažim i umerenim nesposobnostima, zatim putem korišćenja praktičnih aktivnosti sa malim grupama dece sa posebnom potrebom za individualnim radom u odgovarajućim prostorijama, kao i obezbeđivanja resursa koji su potrebni za lekciju i koji su na raspolaganju za podršku ciljanoj deci, itd.

Sa druge strane, resursne/inkluzivne prostorije su male jedinice koje pružaju prostor za individualni rad sa decom sa posebnim potrebama ili sa malom grupom dece. Ovo se takođe može koristiti za stvaranje didaktičkog materijala za decu sa posebnim potrebama. Ponekad postoji pogrešno razumevanje, ili se ovo zabunom zameni za ulogom specijalnih ili dodatnih časova u školi.

Specijalni razred za decu sa invaliditetom je obično zasebna prostorija u okviru regularne škole. Ovde radi specijalni nastavnik, koji predaje razredu sa malim brojem učenika, ili mešovitog uzrasta, a ponekad i sa istom dijagnozom, na primer specijalni razred samo za decu sa poremećajima iz spektra autizma. Učenici mogu da provode sve svoje vreme u ovim razredima, ili se pak mogu integrisati u klasične razrede u određenim trenucima.

Glavni cilj specijalnog odeljenja (razreda) jeste da posluži kao „most“ koji povezuje specijalna odeljenja sa klasičnim razredima sa ciljem da se olakša integracija dece sa posebnim potrebama u regularni obrazovni program. Svrha ovih odeljenja (razreda) je da opremi učenike osnovnim znanjem i da ih pripremi da smisleno učestvuju u klasičnim odeljenjima i razredima, dok su „resursne prostorije“ prostori za učenje sa fokusom na dodatnu podršku za decu sa posebnim potrebama, ali koja pohađaju redovnu nastavu.

Inkluzivne škole su takođe povezane sa Resursnim centrom koji bi mogao da igra važnu ulogu u njihovoj podršci za izgradnju kapaciteta, specijalističke strategije nastave, savetovanje u vezi sa planiranjem lekcija, praćenje i opservacije, kao i za povratne odgovore.

6.1.3. Nastavne prakse

Stilove učenja kako bi do maksimuma doveli njihov potencijal. Oni su u stanju da obezbede fleksibilan nastavni plan i program i da primenjuju različite stilove učenja, tako da svaki učenik bude angažovan u smislenom iskustvu. Oni razmišljaju o svojoj strategiji nastave i kontinuirano tragaju za tim da poboljšaju svoju sposobnost da daju prikladne tehnike i metodologiju koja je relevantna za stvarna životna iskustva i potrebe svakog deteta. Nastavnik u inkluzivnoj učionici obezbeđuje da svi učenici, uključujući i decu sa posebnim potrebama u obrazovanju, imaju prilike i izbore koji im omogućavaju da učestvuju u punoj lepezi programa i usluga koje su na raspolaganju u školi i lokalnoj zajednici. Oni su u stanju da organizuju i stvaraju okruženje za učenje gde svi učenici mogu da aktivno učestvuju i da smisleno doprinose aktivnostima učenja.

Inkluzivne škole posvećuju naročitu pažnju tome da angažuju roditelje, učenike i zajednicu u diskusijama o učeničkim potrebama u vezi sa učenjem, njihovim ciljevima i metama, kao i pretvaranju ovih diskusija u planove učenja kao smernice za učenički rad. Za svako dete sa posebni potrebama napravljen je Individualni plan obrazovanja (IPO), za koji je tim za evaluaciju, sačinjen od eksperata iz različitih razvojnih oblasti, odlučio da pruži podobno obrazovanje u skladu sa njegovim/njenim potencijalom. Takođe, nastavnici će obezbediti odgovarajuće aktivnosti učenja i dodatnu podršku shodno ciljevima IPO.

6.1.4. Učenje zajedno

Pogodno okruženje u učionici može ili da poboljša ili da omete sposobnost učenika za učenje. Emocionalna dobrobit dece utiče na njihovu sposobnost za učenje i postoje brojni faktori koji utiču na sveukupnu dobrobit. Atmosfera u učionici je jedan od tih faktora; atmosfere u učionici koje se brinu o emocionalnoj dobrobiti svih članova utiču ne samo na njihove ishode u učenju, već takođe i na njihov emocionalni razvoj. *Obrazovno istraživanje podržava stvaranje atmosfere uzajamnog poštovanja, gde se učenici osećaju opuštano pri postavljanju pitanja i izražavanju svojih misli i osećanja (Stronge, 2002).* Imajući ovo u vidu, odrasle osobe u svim društvenim kontekstima, ne samo u porodici ili zajednici, već takođe i u školskom okruženju, predstavljaju ključni faktor i uzore za ohrabrivanje razvoja ovakvog odnosa između emocionalne dobrobiti i akademskih ostvarenja kod dece.

Postoje mnoge inicijative koje su proučavale faktore koji utiču na procese učenja kod dece. Njih je pratio određen broj tehnika ili oblasti intervencije koje su dokumentovane kao delotvorne za ostvarivanje željenog rezultata u akademskom učinku dece. *Neke oblasti koje vredi uzeti u razmatranje prilikom stvaranja atmosfere uzajamnog poštovanja jesu dizajn učionice, procedure u učionici, kao i strategije u učionici (Bucholz, 2009).* U tekstu dole će se diskutovati o nekoliko oblasti intervencije koje bi mogle pomoći nastavnicima u njihovim naporima da poboljšaju dobrobit njihovih učenika, kao i njihov učinak.

6.1.5. Dekorisanje i organizovanje učionice

Generalno govoreći, u našem kontekstu, manje pažnje se posvećuje fizičkim uslovima u kojima deca uče, mada je naširoko proučavana i prihvaćena važnost ovoga za sveukupni akademski uspeh. Dobro dekorisano i organizovano okruženje je dobrodošlo i podsticajno. Sve što pokreće osećaj udobnosti može da pomogne procesu učenja: boje u učionici, udobne stolice i stolovi, jastučići ili bilo koji drugi materijal na raspolaganju koji bi mogao dodati toplinu okruženju. Deca uče u okruženjima koja su udobna i gde imaju pristup svim potrebnim materijalima u zavisnosti od njihove metode učenja (audio, vizuelno ili kinestetično). Još jedan fizički faktor koji utiče na njihov učinak je takođe i metoda pomoću koje su aranžirane školske klupe. Učenici najbolje uče kada su u poziciji socijalizacije sa svojim vršnjacima.

6.1.6. Sastanci u učionici

Učionice nisu kruta okruženja i učenici bolje poznaju svoje izazove, te bi njihova mišljenja trebalo vrednovati u procesima njihovog rešavanja. Sastanci mogu da sadrže različite teme i da pomažu da se rešavaju problemi, ali su oni uglavnom dobra alatka za pregled nivoa socijalne interakcije i procesa učenja (npr. iz nekog konkretnog predmeta). *Sastanci u učionici mogu takođe da ohrabre decu da rade zajedno na rešavanju problema, dok istovremeno uvežbavaju svoje pro-socijalne veštine (Bucholz & Sheffler, 2009).*¹¹

6.1.7. Učionice pune poštovanja

Kao što je pomenuto ranije, odrasli su modeli za ponašanje dece. Vrednosti nastavnika, kao i njegove naklonosti i predrasude odražavaju se među učenicima; tako oni pomažu ili oštećuju uzajamno poštovanje u učionici. *Da bi se stvorila učionica puna poštovanja, nastavnik mora da primećuje interakcije između učenika i da ih isprati ako se dešava nešto neobično ili štetno, i da pokaže da nema tolerancije za socijalno isključivanje ili uznemiravanje pojedinaca unutar tog okruženja (Wessler, 2003)*¹². Jedan od najlakše uočljivih manira nepoštovanja jeste kada ljudi koriste omalovažavajuće reči, rečenice ili komentare zasnovane na fizičkom izgledu drugih, njihovom invaliditetu (intelektualnom ili fizičkom), kulturi ili socijalnoj pripadnosti, ili na socijalno – ekonomskom nivou drugih osoba. Stoga nastavnici treba da ne tolerišu takvo ponašanje i treba da prekinu svako degradirajuće izražavanje. Intervenisanje u takvim situacijama i preduzimanje mera da se spreči njihovo ponavljanje će omogućiti da se izbegne postojanje drugih težih situacija ili nasilja.

Učionice pune poštovanja podučavaju suprotno od onoga što je opisano u prethodnom delu teksta; one pokreću i pomažu gajenje odnosa zasnovanih na uzajamnom poštovanju. Učenici posmatraju

¹¹ Bucholz, J. L. & Sheffler, J. (2009). Stvaranje toplog i inkluzivnog okruženja u učionici: Planiranje tako da se sva deca osećaju dobrodošlo. *Electronic Journal for Inclusive Education* 2(4)

¹² Wessler, S. L. (2003). Škola koja poštuje Kako edukatori i učenici mogu da pobeđu mržnju i uznemiravanje. Alexandria, VA: Asocijacija za nadgledanje i razvoj nastavnog plana i programa.

nastavnike da bi videli kako oni pregovaraju i socijalnom i moralnom okruženju. *Modeli koje su postavili odrasli u učionici i izvan učionice igraju veoma veliku ulogu u razvoju učionice pune poštovanja. Kada učenici posmatraju nastavnike, oni mogu da ocene šta je iskreno, a koji deo je pretvaranje i gluma. deca rastu i hrane se iskrenošću. Ona zaslužuju da provode svoje vreme u učionicama gde nastavnici poštuju potrebu za iskrenošću i integritetom (Miller i Pedro, 2006).*¹³

6.1.8. Okruženja koja najmanje ograničavaju

Proces učenja se zasniva na stvaranju okruženja koje generiše osećaj da je osoba vrednovana kao važan član zajednice u učionici. Inkluzija je moguća samo kada smo u stanju da uspostavimo takve kontekste za učenje koji pružaju podršku. Okruženja koja pružaju podršku stvaraju prilike za učenike da iskorače iz svoje zone udobnosti tako da budu u stanju da iskažu sebe i da tragaju za novim idejama. Ona stimulišu rad u grupama, preuzimanje vodećih uloga, a pokreću i odgovornost učenika za sopstveni proces učenja.

Svaki učenik ostaje da bude jedinstven pojedinac, sa jedinstvenim setom veština i sklonosti u učenju. Nastavnici u inkluzivnim okruženjima posmatraju i nalaze informacije o interesovanjima učenika, a te informacije su značajne za pozitivan odgovor u smeru učinka i doprinosa učenika. Oni kontinuirano i aktivno rade na građenju i daljem jačanju odnosa između učenika. Timski rad, saradnja, pravičnost i međusobno poštovanje su veoma važni za njihovu učionicu. Očekuje se da gore navedene ciljne vrednosti koje oni teže da ostvare doprinesu podršci za učenike sa posebnim potrebama kada je to neophodno.

Još jedna važna karakteristika inkluzivnih škola jeste fizičko okruženje. Nastavnici u inkluzivnim školama su svesni značaja koji fizičko okruženje ima na istraživanje sposobnosti jednog učenika za učenje i njegove prilike i mogućnosti. Oni su takođe svesni uticaja fizičkog prostora na prakse nastave. Zato oni kontinuirano intervenišu i modifikuju fizičke uslove u njihovoj učionici kako bi se bolje prilagodili učeničkim potrebama i sklonostima.

Pored ovoga, inkluzivne škole su višedimenzionalne; one koriste timsku nastavu sa različitim nastavnicima ili volonterima, a daju i važnost grupama za učenje u učionici tako što povećavaju fleksibilnost u vezi sa veličinom i sastavom. Ovo može da obuhvata spajanje više prostora za učenje u jedan veći, ili podelu većih prostora na manje jedinice. U drugim slučajevima, učenje u učionici i učenje u spoljnom prostoru se kombinuju. Dalje modifikacije okruženja za učenje mogu da se obavljaju preko stvaranja strukturisanih grupa za učenje ili igru, tihog čitanja ili učenja u manjim grupama u okruženju sa igračkama i drugim alatcima i sredstvima za učenje, što stimuliše maštu i sveukupni razvitak učenika.

¹³ Miller, R. & Pedro, J. (2006). Stvaranje okruženja poštovanja u učionicama. *Early Childhood Education Journal*, 33(5), str. 293–299.

6.1.9. Školsko liderstvo

Inkluzivne škole razlikuju se od drugih škola po tome što imaju drugačiji set politika i praksi. Inkluzivne škole preduzimaju akcije na promeni svojih praksi i strukture kako je potrebno da bi se ostvarili principi inkluzivnog obrazovanja u koje oni veruju. Sa druge strane, trebalo bi da se primenjuju strategije za pristup ovakvim akcijama sa ciljem poboljšanja po konkretnom principu inkluzivnog obrazovanja.

Škole koje su već prihvatile posvećenost inkluzivnosti možda neće zahtevati promene velikih dimenzija, mada će biti potrebno da škole koje ne odražavaju verovanja i prakse inkluzivnog obrazovanja možda preduzmu suštinske promene. Očekivanja, kao i verovanja, treba da se revidiraju i promene, kao što treba da se menjaju i okruženje za učenje, nastavne prakse i odgovornosti školskog osoblja. Uloga liderstva u ovakvim promenama je presudna.

Školski lideri u inkluzivnim školama su sposobni da prolaze kroz ovakve promene u pravcu uspostavljanja školske kulture koja je bazirana na inkluzivnosti i koja traži konstantno poboljšanje. Oni ne samo da daju liderstvo u nastavnom planu i programu, već takođe i konstantno zagovaraju i promovišu dobre odnose školskog osoblja sa roditeljima, kao i sa zajednicom uopšte. Artikulisanje vizije za njihovu školu je od suštinskog značaja i u ovom procesu oni rade sa svojim osobljem kao i sa zajednicom na uspostavljanju praksi koje pružaju podršku svima koji su uključeni u prenošenje vizije inkluzivnog obrazovanja u praksu.

Lideri sa inkluzivnom vizijom posvećeni su poboljšanju i stvaranju obrazovnih prilika i mogućnosti za sve učenike različitih sposobnosti, veština ili porekla. Dugoročne strategije, fizičko okruženje i nastavne inovacije (takođe i u nastavnom programu) su suštinske investicije koje oni čine kao posvećeni ljudi za uspostavljanje održivog inkluzivnog okruženja za učenike sa posebnim potrebama.

Grupna diskusija:

Diskutujte o principa inkluzivne škole koji su prezentovani u tekstu gore.

Koji važe za vašu školu i zašto?

Koji su teški za upravljanje i dalje poboljšanje? Zašto?

Šta škola može sama da učini? Ko može pomoći i kako?

Diskutujte o dijagramu na narednoj stranici. Kako ovo važi za vašu školsku zajednicu?

INKLUZIVNO DRUŠTVO

Aktivno učestvovanje svih

Ravnopravna raspodela resursa i održivost

Socijalna pravda, mir

Tradicionalna kultura i lokalno znanje se vrednuju

Dostojanstveno i pravično življenje za sve

Razlika je vrednovana i postoji borba protiv diskriminacije

Čista voda i sanitacija
Zdravlje za sve

INKLUZIVNO OBRAZOVANJE

Inkluzivno doživotno učenje: od ranog detinjstva do odrasle osobe

Svi učenici se vrednuju

Pogodno za decu

Odgovara raznovrsnosti

Inkluzija neformalnih alternativa

Okružni resursni timovi i centri

Fleksibilan, relevantan, priuštiv

Uključeni su roditelji, porodice, zajednice

CBR I PROGRAMI ZAJEDNICA INKLUZIVAN CENTAR ZAJEDNICE ZA UČENJE

Uključenost porodice i zajednice

Nastavnik / rukovodilac odražava raznovrsnost u zajednici i on je uključen i dobrodošao

Uključeni su aktivisti i grupe za prava

Grupe za potpisivanje, grupe za pismenost, centri za Brajevu abuku

7. Indeks inkluzije

Od 2007, MONT u saradnji sa „Save the Children“ usvojio je i počeo da primenjuje „indeks inkluzije“ na Kosovu. Ovo je implementirano u 8 osnovnih i nižih srednjih škola i 8 predškolskih institucija, što je pomoglo predškolskim institucijama i školama u stvaranju više inkluzivnog okruženja. Ovo su prve moderne – škole i predškolske institucije na Kosovu.

*Indeks za inkluziju*¹⁴ je set materijala koji vode škole kroz proces razvoja inkluzivne škole. Ovde se radi o **izgradnji zajednica koje pružaju podršku i pomaganju visokih ostvarenja za sve osoblje i učenike.**

Materijali su fokusirani na ciklus aktivnosti koje vode škole kroz faze pripreme, istraživanja, razvoja, implementacije i revizije:

- ➔ **Inkluzivne kulture** – odnosi se na ohrabrivanje onih sistema verovanja i vrednosti koji stvaraju sigurnu, prihvatajuću, saradničku i inspirativnu zajednicu za sve učesnike. Centralni identifikator unutar organizacije je njegova familijarna i gostoljubiva atmosfera i prisustvo inkluzivnih vrednosti. Ljudi su ohrabreni da pomažu jedni drugima i sarađuju. Svako (tj. svi akteri) se tretira sa poštovanjem.
- ➔ **Inkluzivne politike** – pruža izričite ciljeve za promovisanje inkluzije u planovima i drugim dokumentima politika. Ovo se fokusira na politike u pravcu prihvatanja i dostupnosti organizacije (i zgrada), u pravcu regrutovanja osoblja i učenika, i fokusira se na politike koje je organizacija razvila za organizovanje podrške za raznovrsnost i možda i proslavljanje raznovrsnosti.
- ➔ **Inkluzivne prakse** – fokusira se na ono što se zaista događa u organizaciji: na prakse koje odražavaju inkluzivne kulture i politike obezbeđujući da aktivnosti ohrabruju učestvovanje svih učesnika.

Svaka dimenzija ima komplet indikatora sa pitanjima koja mogu da se koriste da se razmotre i evaluiraju postojeće prakse, stimuliše kritičko razmišljanje, diskusija i debata i pomaže pri razvijanju odgovarajućeg okvira za akciju. Naglasak se takođe stavlja na važnost za razvoj inkluzivnog obrazovanja koje ima povezivanje akcija sa inkluzivnim vrednostima u procesu razvojnog planiranja.

¹⁴ Zabeli, N. & Kadriu, L. (2014). Indeks za inkluziju: Činjenice i mišljenja. Preuzeto sa <https://kosovo.savethechildren.net/sites/kosovo.savethechildren.net/files/library/Index%20for%20Inclusion%20ENG.pdf>

Inkluzivne vrednosti, identifikovane i prisutne u indeksu, su sledeće¹⁵:

1.	Posmatranje svakog života i svake smrti sa jednakom vrednošću	☐
2.	Podrška svakome da ima osećaj pripadanja	☐
3.	Povećano učestvovanje za decu i odrasle u aktivnostima učenja i nastave	☐
4.	Razvijanje odnosa i zajednica lokalnih škola	☐
5.	Smanjenje isključivanja, diskriminacije, prepreka za učenje i učestvovanje	☐
6.	Restrukturisanje kultura, politika i praksi tako da odgovaraju na raznovrsnost na način koji svakoga vrednuje jednako	☐
7.	Povezivanje obrazovanja sa lokalnom i globalnom realnošću	☐
8.	Učenje iz smanjivanja prepreka za neku decu kako bi postojala šira korist za decu	☐
9.	Posmatranje razlika između dece i između odraslih kao resursa za učenje. Priznavanje prava dece na obrazovanje visokog kvaliteta u njihovom lokalnom kraju	☐
10.	Poboljšanje škole za osoblje i roditelje/staratelje, kao i za decu	☐
11.	Naglasak na razvoju školskih zajednica i vrednosti, kao i ostvarenja	☐
12.	Pomaganje i olakšavanje uzajamno održivih odnosa između škola i okolnih zajednica	☐
13.	Priznavanje da je inkluzija u obrazovanju jedan aspekt inkluzije u društvu	☐

Indeks se, stoga, smatra konzorcijumom koji treba da bude praktičan i koristan primer jedne vrste alatke koja ima potencijal da:

- Podigne svest o inkluzivnom obrazovanju
- Poveća znanje i razumevanje o principima koji stoje u osnovi i pružaju informacije za inkluzivno obrazovanje, i
- Igra ulogu u pomaganju i podršci školama da implementiraju i menjaju se i razvijaju inkluzivnije obrazovanje

8. Upis i jednakost u preduniverzitetском obrazovnom sistemu na Kosovu

Godišnje obrazovne statistike dostavlja i vodi kancelarija za obrazovni menadžment i informacioni sistem (EMIS)¹⁵ MONT-a. Statistike pružaju informacije npr. o broju, rodu i etničkoj pripadnosti učenika i nastavnika, i o obrazovnim institucijama. Osnovne informacije za škole sakupljaju glavni nastavnici i dostavljaju preko OUO za MONT.

Uprkos tekućoj profesionalnoj podršci koju pruža GIZ CDBE, EMIS kancelariji MONT-a nedostaje kapacitet da adekvatno prati sakupljanje EMIS podataka, kao i sistem za izveštavanje. U pogledu aspekata inkluzije, uvek je bilo izazova u prikupljanju pouzdanih podataka o učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama, o deci koja ne pohađaju školu i onima koji su napustili školovanje. Godišnji podaci EMIS se objavljuju od strane MONT, u štampanoj i elektronskoj verziji. Sve publikacije EMIS mogu se naći na Internetu na <http://masht-smia.net>

Teškoće u prikupljanju podataka o učenicima sa posebnim obrazovnim potrebama postoje zbog nepostojanja mehanizma za prikupljanje podataka na nivou škole, kao i znanja i veština za identifikovanje posebnih obrazovnih potreba. U nekim slučajevima učenici sa naočarima bili su identifikovani kao učenici sa posebnim obrazovnim potrebama. Trenutno MONT, uz podršku „Save the Children“ priprema formulu za identifikaciju i prikupljanje podataka o učenicima sa POP u školama.

Dalje, sačinjavanje izveštaja o podacima u vezi sa napuštanjem škole i odsustvovanjem iz škole nastavlja da bude izazov pošto nedostaju podaci, a oni koji su raspoloživi su veoma nepouzdana. Još jedan izazov je to što koncept „dece izvan škole“ nije čak ni definisan u dokumentima obrazovne politike na Kosovu. Neki od glavnih problema sa prikupljanjem podataka o onima koji su napustili školu i onima koji ne prisustvuju, a navedeni su u ovom izveštaju, jesu:

- ➔ Odsustvo mehanizma za prikupljanje podataka i odgovornost za one koji su zaduženi za prikupljanje i izveštavanje o podacima o učenicima koji napuste školu;
- ➔ Problemi sa sravnjenjem podataka među onima koji su sakupljeni u školama u poređenju sa odeljenjima za obrazovanje na lokalnom nivou;
- ➔ Odsustvo prikupljanja podataka o razlozima za napuštanje škole;
- ➔ Nepostojanje mogućnosti podele postojećih podataka po rodu i etničkoj pripadnosti ili zajednici;
- ➔ Odsustvo sistema za identifikovanje i prikupljanje podataka o deci koja nikada nisu išla u školu; i
- ➔ Nepostojanje robusnog sistema za upravljanje odsustvovanjem učenika.

¹⁵ Sistem upravljanja informacija u obrazovanju (SUIO) u <http://masht-smia.net>

TAČKA ZA PROVERU:

Šta bi školski lideri i OUO radili da poboljšaju inkluziju na predškolskom nivou?

- 1 Da poboljšaju uslove za kvalitetno predškolsko obrazovanje za sve, a naročito za decu iz ugroženih sredina, sa razvojnim kašnjenjem i invaliditetima;
- 2 Da se izgradi i osnuje više predškolskih ustanova kako bi se omogućio pristup za svu decu;
- 3 Da se podigne svest među roditeljima i zajednicama o važnosti obrazovanja u ranom detinjstvu;
- 4 Da se olakša prelazak dece između porodice i predškolske ustanove, kao i između predškolske i osnovne;
- 5 Da se poboljša rodna ravnoteža među osobljem.

8.1. Obrazovanje učenika iz manjinskih zajednica

Na Kosovu su učenici iz srpskih zajednica upisani u paralelni sistem u školama, koji drži nastavu na srpskom jeziku, prati srpski nastavni plan i program i koristi srpske udžbenike koje je sačinilo i odobrilo Ministarstvo za obrazovanje Srbije. Struktura srpskog nastavnog plana i programa je kompletno različita od kosovskog nastavnog plana. Situacija ne olakšava inkluziju učenika iz srpskih zajednica na Kosovu.

Da bi se ispunio zakon i pravo pripadnika manjinskih zajednica na obrazovanje na njihovom jeziku, opštine su osnovale specifične razrede ili škole koje rade na jezicima zajednica. Bosanski učenici su često integrisani u albanske razrede, ali u mnogim opštinama oni imaju časove i škole na svom jeziku. Hrvatski učenici su upisani u sopstvene razrede sa svojim hrvatskim nastavnicima. Obrazovanje za tursku zajednicu se obavlja u turskim školama ili razredima. Učenici Goranci, zbog svog malog broja, generalno se integrišu u kosovski obrazovni sistem, ili na bosanskom jeziku, gde ovi razredi postoje, ili, što je ređe, na albanskom jeziku. Većina Goranaca u opštini Dragaš radije upisuje svoju decu u škole iz srpskog sistema gde je nastava na srpskom jeziku, što pruža veće šanse i prilike za upisivanje na srpske univerzitete.

Učenici iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana (RAE) prevashodno pohađaju škole na albanskom jeziku, ali su takođe i u razredima ili školama gde je jezik nastave turski, bosanski i srpski. Većina Aškalija i Egipćana na Kosovu smatra albanski za svoj maternji jezik. Pripadnici zajednice Roma generalno pričaju romski ili srpski jezik, a mali deo njih govori albanski. Jezik koji se koristi u školama nastavlja da bude izazov za decu kojima je romski maternji jezik pošto ne postoje škole u kojima se romski koristi kao jezik nastave ili gde je moguće da se uči romski jezik. Uprkos pravu na ravnopravan pristup obrazovanju za sve na Kosovu, deca iz zajednica RAE ostala su najranjivija u odnosu na napuštanje obrazovnog sistema.

8.2. Prevencija napuštanja škole i dece koja ne idu u školu

Po Zakonu o pred-univerzitetskom obrazovanju (član 15), prisustvovanje učenika tokom obaveznog obrazovanja je odgovornost roditelja i predstavljaće prekršaj roditelja deteta školskog uzrasta ako učini sledeće:

- ➔ ne izvrši upis ovog deteta u školu koja je ili opštinska škola, institucija za obuku, specijalna škola ili licencirana privatna škola prikladna uzrastu deteta i nivou učenja, ili ne izvrši alternativne aranžmane za obrazovanje deteta koje je odobrilo Ministarstvo.
- ➔ ako bez opravdanog razloga ne izvrši obavezu, gde je opravdani razlog definisan kao bolest ili drugi neizbežan razlog, da obezbedi njegovo ili njeno redovno prisustvo u obrazovnoj instituciji u periodima koje je odredio upravni odbor za početak časova.

Da bi se promovisalo prisustvovanje i smanjilo napuštanje škole, opština će urediti bezbedan i efikasan transport za učenike u obaveznom obrazovanju kako bi pohađali školu. Zakon takođe navodi da, kako bi se pomoglo opštinama i obrazovnim i trening institucijama da se delotvorno bore protiv napuštanja i da obezbede prisustvovanje, Ministarstvo priprema i izdaje smernice. Stoga, MONT je izdao Administrativno uputstvo (19/2012) o osnivanju i izvršenju timova za prevenciju i reagovanje na napuštanje i neupisivanje (PRTAN) u obaveznom obrazovanju. Uloga PRTAN u školi i na opštinskom nivou razmatrana je u Modulu o komunikaciji i saradnji.

Studija „Deca van škole na Kosovu“ koju je sproveo KPI i UNICEF (2014) identifikovala je tri zajedničke individualne karakteristike za decu ili adolescente koji su bili izvan škole ili koji su je napustili. Uglavnom su to deca iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, bili su upisani u školu kasno i imali su slabe ocene. Prema rezultatima studija, PRTAN nisu osnovani u svim opštinama niti u školama, a kada su osnovani nisu imali akcioni plan o tome kako da spreče i kako da reaguju na napuštanje i neupisivanje.

Drugu studiju sprovela je Organizacija za Evropsku bezbednost i saradnju (OEBS, 2012). Ključni nalazi studije pokazali su značajan nedostatak pouzdanih, službenih podataka koji se odnose na napuštanje škole, uglavnom zbog neadekvatnih mehanizama praćenja od strane škola i drugih odgovornih institucija. Ova studija dala je neke ključne preporuke za uključene aktere:

Za MONT:q

- Obezbediti izvršenje zakonskih obaveza lokalnih obrazovnih institucija da prikupljaju precizne kvalitetne i kvantitativne podatke o napuštanju škole, podeljene po polovima, zajednici i drugim relevantnim kategorijama.
- Zahtevati korišćenje informacionog sistema za upravljanje obrazovanjem u svim školama sa kosovskim nastavnim programom, sa jasnim i direktnim standardima o tome kako škole treba da prate one koji napuštaju školovanje.
- Obezbediti da školski transferi i drugi razlozi za učenike da napuste školu budu prikladno i precizno zabeleženi u svim slučajevima.
- Pružiti smernice za opštinske uprave za obrazovanje o tome kako izvršavati zahteve u vezi sa prikupljanjem podataka i ostale elemente Akcionog plana protiv napuštanja škole.

Za OOU:

- Raditi u bliskoj saradnji sa svim direktorima škola da bi se pratilo napuštanje škole i stopa prisustvovanja, redovno, uz sistematsko izveštavanje za MONT.
- Sarađivati i sa MONT-om i sa svim direktorima škola da bi se podigla svest o izvršavanju smernica o prikupljanju podataka iz Akcionog plana protiv napuštanja školovanja.
- Proaktivno istraživati i rešavati slučajeve neupisivanja u školu, uključujući ovde i praćenje prisustvovanja dece školskog uzrasta u odgovarajućim opštinama.

Za direktore škola i nastavnike

- Proaktivno pratiti pojave i razloge za odsustovanje i napuštanje škole na dnevnoj, mesečnoj i godišnjoj osnovi – kao i unutar ciklusa školske godine – i izveštavati o ovim nalazima opštinske uprave za obrazovanje svakog semestra, sa podacima podeljenim po polu, zajednici i bilo kojoj drugoj relevantnoj kategoriji.
- Proaktivno tražiti odsutne učenike i njihove roditelje kako bi oni identifikovali faktore koji stoje iza odsustovanja deteta iz škole, i ohrabrivati prisustvovanje.

Za međunarodne i nevladine organizacije

- Ohrabriti i podržati kosovske institucije da blagovremeno i delotvorno prate i bore se protiv napuštanja škole, kao i da poboljšaju svoje kapacitete za praćenje i reagovanje na jazove u prisustvovanju između različitih segmenata populacije.

8.3. Promovisanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju

Rodna pitanja u obrazovanju na Kosovu su iskazana u sledećim (ali ne ograničavaju se samo na njih) političkim/zakonskim dokumentima:

- ➔ Strateški plan obrazovanja Kosova 2017 -2021
- ➔ Zakon br. 04/L –032 o pred-univerzitetskom obrazovanju (2011)
- ➔ Zakon br. 05/L –020 o rodnoj ravnopravnosti (2015)
- ➔ Zakon br. 05/L-021 o zaštiti od diskriminacije (2015)

Strateški plan obrazovanja Kosova 2011 – 2016 (2011) promovise inkluziju kao krovni koncept koji obuhvata puno učestvovanje svih ljudi, bez obzira na njihove društvene razlike kao što je pol, etnička pripadnost, socijalna klasa i invaliditet u ekonomskom, socijalnom i kulturnom životu.

Jedna od svrha Zakona br. 04/L-032 o pred-univerzitetskom obrazovanju (2011) jeste da pripremi učenika za odgovoran život u duhu dobrog razumevanja, mira, tolerancije, rodne ravnopravnosti i prijateljstva sa pripadnicima svih zajednica u Republici Kosovo. U planiranju, rukovođenju i izvršavanju sistema preduniverzitetskog obrazovanja, Ministarstvo, opštine i obrazovne i/ili institucije za obuku vode računa o međunarodno prihvaćenim normama Obrazovanja za sve (EFA), o pravima deteta, zaštiti ranjivih grupa u društvu i promovisanju rodne ravnopravnosti.

Svrha Zakona br. 05/L-021 o zaštiti od diskriminacije (2015) jeste da uspostavi generalni okvir za prevenciju i borbu protiv diskriminacije zasnovane na nacionalnosti, ili u vezi sa mnogim pitanjima, uključujući seks, pol, rodni identitet i seksualnu orijentaciju, kako bi se sproveli principi ravnopravnog tretmana.

Svrha Zakona o rodnoj ravnopravnosti (2015) jeste da garantuje, zaštiti i promoviše ravnopravnost između polova kao osnovnu vrednost demokratskog razvoja društva. On utvrđuje generalne i specifične mere za obezbeđivanje i zaštitu jednakih prava muškaraca i žena, a definiše i odgovorne institucije i njihove nadležnosti.

Član 20 Zakona o rodnoj ravnopravnosti bavi se zabranom rodne diskriminacije i neravnopravnim tretmanom, navodeći da je zabranjena diskriminacija na osnovu pola u obrazovnim institucijama na svim nivoima, uključujući i pristup obrazovanju, proces upisa, pristup službama, objektima i beneficijama kao što su stipendije, ocene, sticanje naučnih zvanja i titula, pristup profesionalnoj obuci, obrazovanje, sport i druga polja.

Prema Zakonu o rodnoj ravnopravnosti, sledeće akcije predstavljaju diskriminaciju zasnovanu na polu:

- ➔ Bilo koje ograničenje zasnovano na polu ili barijere u stvaranju neophodnih objekata, za obrazovanje u javnim ili privatnim institucijama koje nude obrazovanje ili druge kvalifikacije ili usluge obuke;
- ➔ Različite mogućnosti za muškarce i za žene u izboru specijalnih studija, obuke ili diplomiranja, i u pogledu trajanja časova osim ako je opravdano legitimnim ciljem i ako su sredstva za ostvarivanje tog cilja odgovarajuća i neophodna.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti važi za muškarce, žene i osobe koje imaju zaštićene karakteristike rodnog identiteta ili polno određenje, i garantuje jednake mogućnosti i tretman u javnim i privatnim oblastima društvenog života, uključujući i obrazovanje.

PITANJA ZA DISKUSIJU:

Kakvo je iskustvo vaše škole u pogledu organizovanja i podrške za obrazovanje za manjinske zajednice?

Objasnite kako PRTAN tim funkcioniše u vašoj školi.

Diskutujte studije o deci „izvan škole“. Kako one važe za vašu školu i vašu opštinu?

Kako biste obezbedili da se sprovedu preporuke iz studije o OECD u vašoj školi, opštini i celom sistemu?

Podelite sa grupom kakva je situacija po pitanju rodne ravnopravnosti u vašoj školi.

Podelite neke podatke koji pokazuju rodnu ravnopravnost u učestvovanju u različitim školskim aktivnostima.

9. Različiti pristupi obrazovanju za decu sa posebnim potrebama

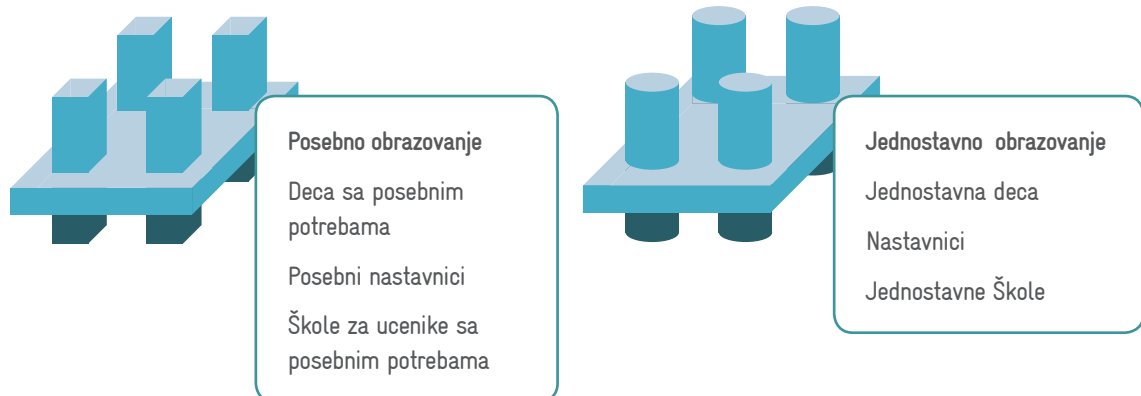
Postoje tri pristupa za obrazovanje dece sa posebnim potrebama

1. **Segregacija** – deca sa invaliditetom se obrazuju u zasebnim razredima ili zasebnim školama
2. **Integrirani** – obrazovanje dece sa invaliditetom koja pohađaju specijalne razrede ili odeljenja u običnim školama
3. **Inkluzivno obrazovanje** – deca sa invaliditetom delotvorno uče u običnim školama gde se celokupan sistem promenio kako bi ispunjavao potrebe sve dece

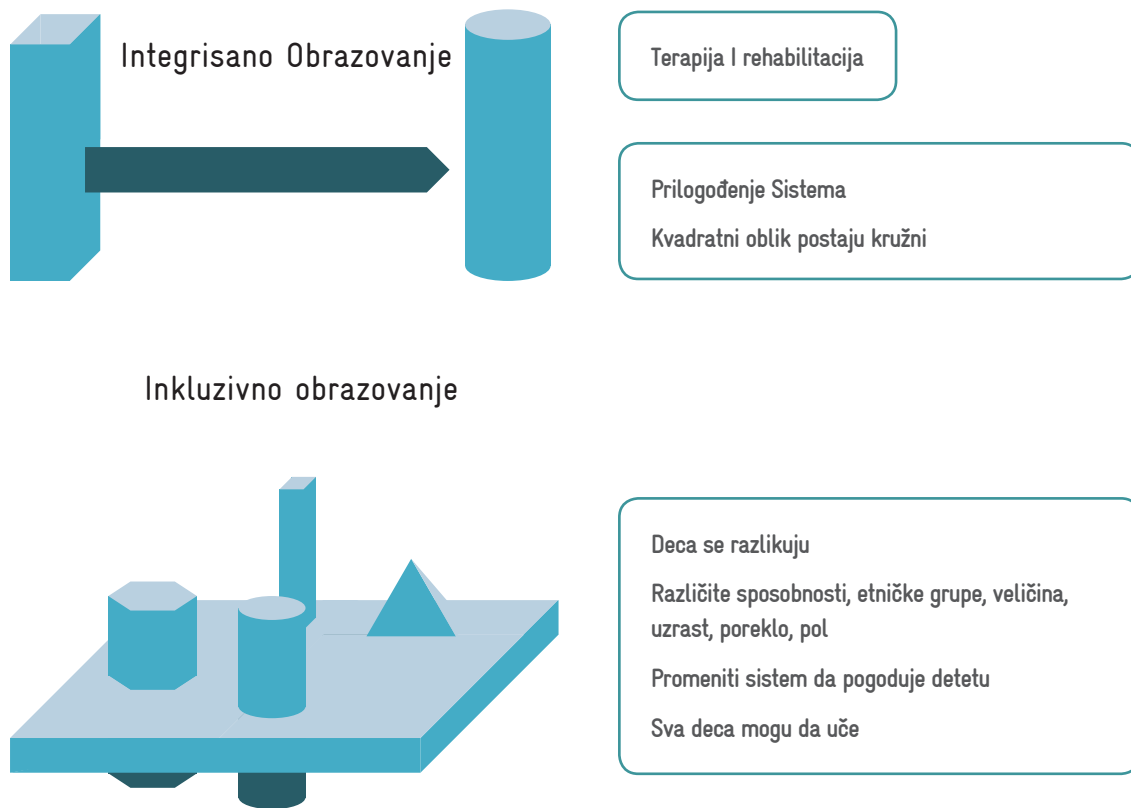
SEGREGACIJA u kojoj su deca sa invaliditetom raspoređena zasebno u specijalnim školama ili posebnim jedinicama u okviru škole koje su dizajnirane da odgovore na njihove konkretne smetnje ili invaliditete;

INTEGRACIJA, gde se učenik sa posebnim potrebama obrazuje delimično u specijalnom obrazovnom programu, ali do maksimalne moguće mere se obrazuje u opštem obrazovnom programu;

INKLUZIVNA okruženja dizajnirana su da pružaju obrazovno okruženje u kojem sva deca mogu biti što je više moguće uključena i nezavisna. Zato je nastavnicima potrebna specifična obuka i pre i za vreme službe, kako bi odgovorili na specifične potrebe i sposobnosti učenika.

Slika: Objašnjenje razlika između specijalnog, integrisanog i inkluzivnog obrazovanja. Originalne crteže koje je izradila Sue Stubbs prilagodila je Karen Chesterton

9.1. Obuka nastavnika pre službe i za vreme službe i njihov razvoj

Nastavnici i stavovi koje oni imaju u odnosu na inkluziju su najvažniji da bi inkluzivno obrazovanje funkcionisalo. Svi nastavnici treba da budu obučavani i opremljeni odgovarajućim stavovima, vrednostima i veštinama da bi vodili inkluzivnu učionicu i učili učenike sa raznovrsnim potrebama.

Obuka nastavnika pre i za vreme službe bi trebalo da ima za cilj da pripremi klasične nastavnike za inkluzivno obrazovanje. Obuka nastavnika bi trebalo da pruži znanje koje razjašnjava teoriju i objašnjenje inkluzivnog obrazovanja, kao praktična iskustva iz sprovođenja inkluzivnog obrazovanja, uključujući i pravljenje razlika u vezi sa strategijama, sadržajem, materijalima i ocenama.

Obuka nastavnika bi trebalo da pripremi nastavnike za primenu tekućeg ocenjivanja kao alatke sa njihov rad. Ovo bi trebalo da ih vodi u uspostavljanju jasnih i konkretnih ciljeva u učenju i korišćenju rezultata ocena kao osnove za planiranje budućih iskustava učenja za sve učenike. Naročito, obuka bi trebalo da pruži nastavnicima informacije i alatke da delotvorno razviju odnos između IEP i tekućeg ocenjivanja.

Proveravanje i ocenjivanje potreba za podršku učenicima sa POP bi trebalo da se odigrava što je ranije moguće u njihovim školskim karijerama. Da bi se ovo obavilo, nastavnici treba da budu obuča-

vani da posmatraju i sprovode procenjivanje učenika u njihovim učionicama, i da koriste alatke za procenjivanje i da tumače rezultate ocena. Njima se moraju dati materijali sa smernicama kako bi se pomoglo da identifikuju učenike sa POP.

Obuka nastavnika pre službe na Fakultetu za obrazovanje i „Bachelor“ nivo uključujući i obuku za nastavnike u predškolskim ustanovama i osnovnim školama, daje kurseve u vezi sa posebnim potrebama / inkluzivnim obrazovanjem. Kursevi se pohađaju i na BA i na Master nivou. Pored ovoga, Fakultet za obrazovanje nudi i MA program o inkluzivnom obrazovanju. Ciljna grupa obuhvata edukatore, razredne nastavnike i pedagoge.

Predmetni nastavnici sa drugih fakulteta ostali su bez bilo kakve obuke o posebnim potrebama / inkluzivnom obrazovanju. U oktobru 2015. godine doći će do sledećih promena u programu za obuku nastavnika:

- ➔ Svi predmetni nastavnici imaju specifičan trening za svoj predmet na sopstvenom fakultetu, ali da bi postali nastavnici moraju da imaju MA diplomu u obrazovanju na FzO;
- ➔ Edukatori za obrazovanje u ranom detinjstvu moraju da diplomiraju BA.

Postojeći kursevi su fokusirani uglavnom na specijalne obrazovne potrebe i potreban je prelaz sa posebnih potreba da inkluzivni pristup. Kursevi o inkluzivnom obrazovanju su potrebni da bi se razumelo inkluzivno obrazovanje i trebalo bi obezbediti da pristup inkluzivnog obrazovanja bude ugrađen u sve obuke nastavnika, uključujući i obuke predmetnih nastavnika kako bi svi nastavnici bili opremljeni znanjem i veštinama o tome kako da vode inkluzivnu učionicu.

Fakultet za obrazovanje pružao je obuku uz službu radi razvoja nastavnika sa diplomom Bachelor. Kao deo ovih studija, FzO je držao kurs o inkluzivnom obrazovanju. FzO je razvio MA program za nastavnike iz profesionalnih škola koji je pokrenut 2016 – 2017.

9.1.1. Potrebna obuka za nastavnike

Obuka pomoćnog osoblja: Sistem inkluzivnog obrazovanja ima potrebu za pomoćnim osobljem, kao što su pomoćni nastavnici, privremeni nastavnici i školski asistenti. Njihova obuka mogla bi biti pružana kao obuka pre ili u službi na FzO. Napredna obuka uz službu potrebna je za nastavnike iz resursnih centara.

Obuka za profesionalni razvoj: Program obuke za profesionalni razvoj (PR) u vezi sa inkluzivnim obrazovanjem koji je sproveden preko finiskih projekata u periodu 2000 – 2012. mogao bi da posluži kao osnova za razvijanje programa obuke uz službu. Tokom perioda 2000 – 2012. pet grupa od oko 35 obrazovnih profesionalaca u svakoj grupi bila je obučavana. Svaki polaznik učestvovao je u kursu PR tokom pet dana svakog meseca u periodu od 1.5 godine. Moduli obuke za PR mogli bi biti davani takođe i kao nezavisni kratki trening kursevi.

Obuka osoblja za obučavanje nastavnika: Da bi se dali delotvorni programi potrebno je posvetiti pažnju i kvalifikacijama i veštinama edukatora nastavnika iz oblasti inkluzivnog obrazovanja.

Povezivanje obuke nastavnika sa školama: Veoma je važno da studenti obrazovanja budu upoznati sa istraživačkim metodama o obrazovanju. Oni treba da nauče kako da sakupljaju i analiziraju empirijske podatke sa terena. Kao dobar primer ove vrste prakse navodi se sledeći zadatak za BA studente na FzO u Prištini.

U grupama diskutujte kako bi sledeće ideje mogle poboljšati obuku nastavnika u vašoj školi:

- ➔ Pružanje prilika i treninga za trenere nastavnika (uključujući i trenere predmetnih nastavnika) da budu upoznati i da uključe pristup inkluzivnog obrazovanja u sve treninge;
- ➔ Preusmeravanje i usklađivanje programa obuke nastavnika (i pre i za vreme službe) ka pristupu inkluzivnog obrazovanja kako bi se gradili pedagoški kapaciteti nastavnika da ispunjavaju raznovrsne potrebe i da vode inkluzivnu učionicu;
- ➔ Držanje trening kurseva o principima i praksama inkluzivnog obrazovanja za sve obrazovne profesionalce (edukatori u ranom detinjstvu, razredni i predmetni nastavnici);
- ➔ Obezbeđivanje da pristup inkluzivnog obrazovanja bude ugrađen u sve programe predmetne obuke za nastavnike na obuci;
- ➔ Držanje treninga o razlikovanju nastavnog programa, ocenjivanju i proveravanju u inkluzivnoj učionici;
- ➔ Držanje treninga o korišćenju IEP;
- ➔ Obučavanje većeg broja edukatora i nastavnika iz manjinskih zajednica;
- ➔ Priprema trening programa za nastavnike koji će raditi kao pomoćni nastavnici;
- ➔ Priprema trening programa za nastavne asistente; i
- ➔ Saradnja sa opštinama i školama kako bi se obezbedilo stažiranje studenata/nastavnika u

10. Izazovi za raznovrsnost i inkluziju u kosovskim školama

„Twinning program“ EU za podršku implementaciji SPOK 2011 – 2016 izradio je mapu puta za raznovrsnost i inkluziju u preduniverzitetskom obrazovanju na Kosovu u 2016. Mapa puta naglašava brojne pozitivne rezultate koji su ostvareni na Kosovu kroz razvoj zakonske infrastrukture za inkluzivno obrazovanje, izazovi preostaju u prenošenju vizije inkluzije utvrđene u zakonu i drugim obrazovnim dokumentima, međutim, ovde se identifikuju brojni izazovi za implementaciju pedagoške prakse na opštinskom i školskom nivou.

Polazna tačka za razvoj inkluzije u obrazovanju jeste da se identifikuju sve barijere u okruženju, stavovi i načini na koji je škola organizovana i funkcioniše. Analiza situacije koju je uradio 2014. Twinning program u 61 pilot školi pokazala je da postoje mnogi izazovi sa kojima se škole suočavaju kada počinju da sprovode KONP i inkluziju kao jedan od njegovih vodećih principa. Ovi izazovi, kako ih je izložio Twinning program EU, opisani su u tekstu dole.

Izazovi sa kojima se suočavaju kosovske škole

Stavovi, svest i znanje

1) Nedostatak znanja i obuke o inkluzivnom obrazovanju. Glavni nastavnici i nastavnici nisu upoznati sa konceptom inkluzije. Koncept „učenika se posebnim obrazovnim potrebama“ odnosi se na učenike sa fizičkim, vizuelnim, slušnim i intelektualnim smetnjama. Potrebna je obuka kako bi glavni nastavnici vodili inkluzivnu školu, a nastavnici vodili inkluzivne učionice.

2) Stavovi prema raznovrsnosti u školama i u okolnim zajednicama izgleda da su još uvek uglavnom negativni. Neki od glavnih nastavnika u školama gde uopšte nema učenika iz manjinskih zajednica pokazali su ponos zbog toga što su kulturno homogena škola, ili naročito u višim školama zato što nemaju učenike sa POP. Kao primer negativnih stavova u zajednici, jedna od pilot škola želela je da osnuje dodatno odeljenje u školi kako bi primila učenike sa invaliditetom u školu, ali pošto pripadnici zajednice nisu hteli da imaju „ovakvu kategoriju dece“, dodatno odeljenje nije osnovano i deca sa invaliditetom ostala su bez pristupa školi.

Pristup

- 3) Učenici iz manjinskih zajednica su u većini škola integrisani u klasične učionice. Jezik nastave i učenja je uglavnom albanski, što stvara teškoće za učenike uglavnom iz romske zajednice, a teškoće u učenju lako vode do napuštanja škole. Nastavnici nisu obučavani da rešavaju kulturnu raznovrsnost u učionicama, a učenici iz manjinskih zajednica u većini škola ne dobijaju nikakvu dodatnu podršku. U nekim školama postoje lokalne NVO koje pružaju podršku naročito učenicima iz romske, aškaljske i egipćanske zajednice.
- 4) Učenici sa posebnim obrazovnim potrebama: Broj učenika sa invaliditetom u 61 pilot školi je samo 0.4% od ukupno upisanih i većina ovih učenika je izdvojena u dodatna odeljenja. Broj učenika sa teškoćama u učenju kao što su teškoće u čitanju, pisanju i matematiki je nepoznat. Ovi učenici nisu identifikovani i oni ne dobijaju nikakvu dodatnu podršku.
- 5) Pristup školi: Mali broj učenika sa POP u poređenju sa drugim zemljama (u Finskoj oko 22% učenika dobija posebnu obrazovnu podršku) govori da ili učenici sa POP nisu identifikovani u školama ili deca sa invaliditetom nedostaju u školama. Broj dece sa invaliditetom koja nemaju pristup školi je nepoznat.

Identifikacija POP i podrška

- 6) Identifikacija i podrška za učenike sa POP: Identifikacija i podrška za učenike sa POP nedostaje u većini škola. Škole nemaju sredstva za identifikaciju specijalnih obrazovnih potreba i pripremu programa i planova za individualnu podršku. Nastavnicima nedostaje znanje, veštine i podrška da identifikuju i pomažu učenicima sa različitim potrebama.
- 7) Opštinski timovi za procenu su novoosnovani i još uvek ne funkcionišu, osim u opštinama Uroševac i Gnjilane. Škole nisu svesne postojanja i raspoloživosti usluga timova za procenjivanje.
- 8) Dostupnost nastavnog plana: Razlike u nastavnom planu i programu nisu u upotrebi u školama. Svi učenici u učionici prate isti sadržaj nastavnog plana i strategije, i stoga učenici sa POP nemaju prikladan pristup nastavnom programu i učenju.
- 9) Individualni obrazovni planovi (IOP): IOP su u upotrebi samo za učenike u dodatnim razredima i specijalnim školama. Nastavnici u redovnim školama nisu obučavani niti upoznati sa korišćenjem IOP.
- 10) Ocena: Zbog nepostojanja i korišćenja IOP i alternativnih strategija ocenjivanja, učenici sa POP se ocenjuju isto kao i svi drugi bez obraćanja pažnje na njihove individualne potrebe. Ovo prouzrokuje ponavljanje razreda i lako dovodi do napuštanja škole.
- 11) Nedostaju sistemi podrške: Sistemi podrške naročito za učenike sa POP nisu organizovani. Školski asistenti, pomoćni nastavnici, pedagozi, psiholozi i zdravstveni profesionalci, uz neke izuzetke, nisu prisutni u školama. Jedna od pilot škola napravila je sistem unutar škole za pružanje podrške učenicima sa POP i njihovim nastavnicima. Spoljna podrška nedostaje od većine škola. Povremeni nastavnici iz resursnih centara nisu posećivali škole i više-profesionalni timovi su funkcionalni samo u dve opštine.

Fizičko okruženje

12) Školske zgrade nisu pristupačne za učenike sa invaliditetom. Mnoge škole su napravile rampe za učenike sa fizičkim invaliditetom, ali osim toga nije mnogo urađeno u školama da se stvori okruženje bez prepreka za sve.

13) Infrastruktura i održavanje škola: Školske zgrade prave mnogo problema: većina školskog budžeta se troši na grejanje, krovovi prokišnjavaju, učionice su vrele tokom leta i hladne tokom zime, ima problema sa vlažnošću vazduha, podovi u nekim školama su pohabani i čak opasni. Tekuća voda i cevi za kanalizaciju nedostaju u nekim školama. Loš nivo higijene toaleta i poljski WC-i su razlog da su toaleti nepristupačni za učenike sa fizičkim i vizuelnim ometenostima.

14) Školski prostor: Prenatrpene škole i rad u dve smene otežavaju funkcionisanje škola. Nedostatak prostora je zajednički problem u školama čak iako škole uglavnom rade u dve smene. Rad u dve smene otežava organizovanje učionica, upravljanje i održavanje škole, pa samim tim i implementaciju KONP.

15) Prenatrpni razredi imaju direktno dejstvo na metode nastave, procese i ishode učenja. U većim gradovima postoje osnovne i niže srednje škole sa prosečno više od 30 učenika i više srednje škole sa do 48 učenika u odeljenju.

16) Učionice: Tipična učionica ima klupe za dva učenika i stolice, koje su tradicionalno poređane u redovima. U mnogim školama su klupe i stolice pohabane. Zidovi su uglavnom prazni i ima mnogo odjeka u učionicama kao i uglavnom velikim školskim hodnicima. Većina učionica ima velike prozore i nema zavese, što čini učionice veoma toplim tokom leta. Školske table su često u lošem stanju ili napravljene od materijala koji ne može da se prikladno koristi.

Nastava i učenje

17) Materijali za nastavu i učenje: KONP naglašava perspektivu sa učenicom u centru i zasnovanu na kompetentnosti, koja zahteva da materijali za nastavu i učenje, kao i resursi, motivišu učenike i stimulišu njihov napredak na smislen način. Udžbenici se smatraju vrednim resursom za učenje, ali pristup učenika informacijama ne bi trebalo da bude ograničen samo na udžbenike (KONP, str. 56). Nastavnici bi trebalo da koriste različite resurse za učenje kao što su: alternativni predmetni udžbenici unutar oblasti nastavnog plana; materijali koje stvaraju sami nastavnici; već pripremljeni izvori iz dostupnih internet stranica; e-platforme za učenje; e-biblioteke; i različiti resursi iz svakodnevnog života.

Trenutno čak i osnovni materijali za nastavu i učenje uglavnom nedostaju ili su zastareli u većini učionica. Nedostatak opreme i zaliha negativno utiče na strategije koje se primenjuju za nastavu i učenje, pa samim tim i na ishode u učenju. Za učenike sa invaliditetom nema raspoloživih pomoćnih sredstava.

18) Ograničene strategije nastave: Strategije nastave koje se primenjuju su ograničene zbog nedostatka prostora, materijala, opreme, zaliha i obuke.

10.1. Kako napredovati u inkluziji u kosovskim školama?

Odgovornost je obrazovnog/školskog sistema da obrazuje svu decu i stoga postoji potreba da se škole menjaju kako bi ispunjavale raznovrsne potrebe svih učenika. Ova transformacija zahteva modifikacije u sadržaju, pristupima, strukturama i strategijama koje se koriste u školi i učionici. Upravljanje školom treba da bude posvećeno transformacijama. Nastavnici imaju važnu ulogu pošto u inkluzivnim školama oni nalaze načine da upoznaju svoje učenike, da identifikuju njihove različite potrebe, da prikladno naprave razliku u nastavnom programu i praksama ocenjivanja, kao i da pruže odgovarajuću podršku u skladu sa potrebama svakog učenika. Nastavnici treba da budu dobro pripremljeni i obučeni da vode inkluzivnu učionicu sa raznovrsnim potrebama.

Kao polazna tačka postoji potreba za zajedničkom vizijom za inkluzivne škole. Podizanje svesti i obuka među školskim osobljem, roditeljima i članovima zajednica potrebni su kako bi svi razumeli važnost obrazovanja za sve. Ostali elementi koji su potrebni za razvoj odnose se na identifikaciju, pristup školi, promene u školi, pristup nastavnom programu, promenama u učionici, resursima i podršci. Neki osnovni elementi za inkluzivne škole dati su u donjoj tabeli, koja sadrži ideje koje je naglasio Twinning projekat u vezi sa tim šta škole mogu da čine kako bi razvile ove elemente.

Ovo je veliki momenat za školske lidere da započnu diskusiju o:

- Šta moja škola može da učini da razvije element inkluzivne škole?

Izrada školske mape puta za inkluziju je individualni zadatak svakog učesnika u ovom programu obuke. Diskutujte o donjoj tabeli i napišite plan akcije za vašu školu.

Tabela: Šta škole mogu da čine da bi razvile elemente koji školu čine više inkluzivnom?

ŠTA JE POTREBNO?	ŠTA DA SE ČINI?
Svest	<p>Podizanje svesti u školi i zajednici o sledećem:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Prava sve dece na obrazovanje • Prava osoba sa invaliditetom • Zakoni i drugi dokumenti koji navode ova prava
Znanje	<ul style="list-style-type: none"> • Principi inkluzivnog obrazovanja • Kako voditi inkluzivno obrazovanje • Glavni nastavnik i nastavnici koji učestvuju u obuci uz službu • Razmena informacija i treninzi organizovani za članove upravnog odbora škole, roditelje i članove zajednice
Posvećenost	<ul style="list-style-type: none"> • Čitavo društvo, zajednica, škola, uprava, nastavnici, roditelji, treba da budu posvećeni
Uključenost zajednice	<ul style="list-style-type: none"> • Članovi zajednice aktivni u razvoju i podršci za školu • Roditelji aktivno podržavaju razvoj škole • Manjinske grupe učestvuju u razvoju škole
Identifikacija	<ul style="list-style-type: none"> • Analiza situacije u zajednici po pitanju dece školskog uzrasta koja nemaju pristup školi • Identifikovanje učenika sa posebnim obrazovnim potrebama • Opštinski timovi za ocenu radi podrške identifikaciji
Pristup školi	<ul style="list-style-type: none"> • Objekti gde sva deca imaju pristup školi; • Pružiti fizički pristup uključujući rampe, prilagođene toalete i odgovarajući prostor za invalidska kolica, razredi sa decom sa fizičkim invaliditetom treba da budu locirani u učionicama na prizemlju. • Transport obezbeđen za one kojima je neophodan.
Promene u školi	<ul style="list-style-type: none"> • Obezbediti fizičku pristupačnost • Usluge podrške su na raspolaganju • Resursne prostorije sa pomoćnim nastavnicima • Primenjeni standardi za škole koje su podobne za decu

Pristup nastavnom planu i programu

- Pristup učenju za sve
- Pravljenje razlika u nastavnom programu sprovedeno, uključujući i prilagođavanje sadržaja, strategija nastave, materijala i ocena
- Primena IOP kada je potrebno.

Promene u učionici

- Stvaranje inkluzivne učionice
- Atmosfera u učionici: poštovanje, razumevanje, motivisanje i stimulisanje
- Podrška pozitivnom samopoštovanju svakoga
- Aranžmani za optimalno okruženje za učenje
- Planiranje i izvršenje lekcija koje služe raznovrsnim potrebama (npr. stilovi učenja, jezik koji se koristi, kulturne i rodne razlike u materijalima)
- Optimalni zadaci za svakoga
- Očekivani odgovori za učenike, upravljanje vremenom i prelazi
- Podrška u učionici
- Upravljanje ponašanjem u učionici
- Pravljenje razlika u nastavnom sadržaju, strategijama, materijalima i praksama ocenjivanja učenja.
- Različite metode nastave i učenja u upotrebi
- Raspoloživa oprema, zalihe i pomoćna sredstva

Resursi

- Dovoljni kadrovski i materijalni resursi na raspolaganju u školi;
- Optimalan brojčani odnos nastavnik-učenik
- Kvalifikovani nastavnici
- Pomoćni nastavnici
- Osnovani timovi za podršku u školi
- Školski asistent (nadamo se u budućnosti)
- Oprema, zalihe, pomoćna sredstva na raspolaganju

Podrška

- Interna podrška: tim za podršku, pomoćni nastavnici, klubovi čitalaca, jezički klubovi, volonteri
- Spoljna podrška: gostujući nastavnici, opštinski timovi za procenu, NVO, pripadnici zajednice.

11. Zaključak modula

Ovaj modul je imao za cilj da razvije prakse inkluzivnog obrazovanja u školama kako bi se podržala inkluzija raznovrsne lepeze sklonosti u učenju i potreba koje postoje u današnjim učionicama. Ovo je takođe imalo za cilj sa predstavi učesnicima različite podatke i situacije gde su razmatrani aspekti inkluzije u obrazovanju na Kosovu i gde se radi o daljoj integraciji i poboljšanjima.

Tokom svih delova ovog modula, namera je bila da se istražuje i dalje diskutuje o nekima od najboljih praksi, tema i izazova u naporima da inkluzivno obrazovanje postane realnost u kosovskim školama. različite aktivnosti, diskusije i zadaci bili su namenjeni da pokrenu diskusije među učesnicima, kao liderima u obrazovanju. Mi ohrabrujemo sve učesnike da nastave da u svojim školama razmenjuju ova iskustva i znanja stečena tokom treninga. Dalje, nadamo se da će neke od aktivnosti koje nisu bile isprobane tokom treninga služiti kao polazne tačke za dalje diskusije u vašoj školskoj zajednici. Dodatni materijali za čitanje i aneksi su namenjeni tome da pojačaju vaš lični profesionalni razvoj i tekuće poboljšanje liderske prakse.

✓ REČNIK POJMOVA

- **ŠKOLE KOJE SU POGODNE ZA DECU (CFS)** je pristup UNICEF-a za promovisanje, podršku i implementaciju škola koje imaju dete u centru pažnje, koje su inkluzivne i obezbeđuju zaštitu i inkluziju. Ranije poznato pod engleskim nazivom Child Friendly Schools.
- **KONVENCIJA O PRAVIMA DETETA**, usvojena 1989. godine, je međunarodni sporazum koji postavlja građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava sve dece i to je prvi međunarodni sporazum koji navodi da pogledi i stavovi dece treba da se uzimaju u obzir. Konvencija razrađuje razumevanje prava na obrazovanje u smislu univerzalnosti, učestvovanja, poštovanja i uključenosti (inkluzije). Članovi 2, 23, 28 i 29 su naročito relevantni za prava dece sa invaliditetom.
- **INVALIDITET (NESPOSOBNOST)** je rezultat interakcije između dugoročne fizičke, mentalne, intelektualne ili čulne ometenosti i različitih barijera u okruženju koje mogu predstavljati smetnju za puno i delotvorno učestvovanje pojedinca u društvu na ravnopravnoj osnovi sa ostalima.
- **OBRAZOVANJE ZA SVE (EFA)** predstavlja međunarodnu obavezu kako bi se osiguralo da svako dete i odrasla osoba dobiju osnovno obrazovanje dobrog kvaliteta. Ova obaveza se zasniva i na perspektivi ljudskih prava, i na opštem uverenju da je obrazovanje od centralne važnosti za dobrobit pojedinca i za nacionalni razvoj. Pokret je započet na Svetskoj konferenciji o obrazovanju za sve koju su 1990. godine održali UNESCO, UNDP, UNICEF i Svetska banka. Učesnici su prihvatili „proširenu viziju učenja“ i zavetovali se da univerzalizuju osnovno obrazovanje i masovno smanje nepismenost do kraja decenije. Jednu deceniju kasnije, u cilju pomoći vladama da napreduju u smeru ostvarenja EFA, oni su se usaglasili oko 6 ciljeva EFA.

- **PRISTUP BAZIRAN NA LJUDSKIM PRAVIMA** je konceptualni okvir za ostvarenje ljudskih prava. Dva glavna elementa pristupa baziranog na ljudskim pravima su osnaživanje i odgovornost. Osnaživanje se odnosi na učestvovanje osoba sa invaliditetom kao aktivnih aktera, dok se odgovornost odnosi na dužnost javnih institucija i struktura da implementiraju ova prava i opravdaju kvalitet i kvantitet svoje implementacije.
- **MEĐUNARODNA KLASIFIKACIJA FUNKCIONISANJA, NESPOSOBNOSTI I ZDRAVLJA** konceptualizuje nivo funkcionisanja osobe kao dinamičnu interakciju između osobe (sa zdravstvenim stanjem) i kontekstualnih faktora te osobe (faktori okruženja i lični faktori). ovo definiše funkcionisanje i nesposobnost kao multidimenzionalne koncepte koji se odnose na: telesne funkcije i strukture ljudi, aktivnosti koje ljudi čine i životne oblasti u kojima učestvuju, kao i faktore u njihovom okruženju koji utiču na ova iskustva.
- **INKLUZIJA** jeste gde postoji priznanje potrebe za transformacijom kultura, politika i praksi u školi kako bi se izašlo u susret različitim potrebama pojedinačnih učenika, kao i obaveza da se uklone barijere koje ometaju tu mogućnost.
- **INKLUZIVNO OBRAZOVANJE** je „proces rešavanja i odgovora na raznovrsnost potreba svih koji uče kroz povećanje učestvovanja u učenju, kulturama i zajednicama, i smanjenje isključenosti u okviru obrazovanja i iz obrazovanja. Ovo obuhvata promene i modifikacije u sadržaju, pristupima, strukturama i strategijama, sa zajedničkom vizijom koja pokriva svu decu odgovarajućeg uzrasta, uz uverenje da je odgovornost države da obrazuje svu decu.”
- **INTEGRACIJA** je kad se deca sa invaliditetom smeste u specijalne razrede ili odeljenja ili jedinice u klasičnim školama.
- **MILENIJUMSKI RAZVOJNI CILJEVI**, kao međunarodna obaveza da se smanji siromaštvo, posmatra se kao deo šire obaveze i posvećenosti da se „obezbedi da do 2015. godine deca svuda, i dečaci i devojčice, budu u stanju da kompletno završe puni kurs osnovne škole ili univerzalnog osnovnog obrazovanja (UOO).”
- **SEGREGACIJA** u kojoj su deca sa invaliditetom smeštena odvojeno u specijalnim školama ili zasebnim jedinicama u okviru škole, koje su dizajnirane da odgovore na njihove konkretne ometenosti ili invaliditet;

Fusnote i reference

1. Konvencija o pravima deteta, član 28 i Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, član 24
2. Arnold, C., Bartlett, K., Gowani, S., & Merali, R. (2006). Da li su svi spremni? Spremnost, tranzicija i kontinuitet: Razmišljanje i kretanje napred. Dokument za EFA Global Monitoring Report 2007
Global Partnership for Education, <http://www.globalpartnership.org/>
Devetaku-Gojani H. & Mehmeti S. 2014. Deca izvan škole na Kosovu. Osnovna studija o praksama i odgovoru na napuštanje školovanja i neupisivanje u školu. Pedagoški institut Kosova.
EU Twinning Project. 2016. Mapa puta za raznovrsnost i inkluziju u preduniverzitetskom obrazovanju na Kosovu. Neobjavljen izveštaj.
Evropska komisija. Obrazovanje i obuka za socijalnu inkluziju. http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/social-inclusion_en.htm
3. Guernsey, K., Nicoli, M. & Ninio, A. (2006). Da inkluzija bude operativna: zakonski i institucionalni resursi za osoblje Svetske banke za inkluziju pitanja invaliditeta u investicionim projektima. Preuzeto sa: http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTICE/Resources/LDWP1_Disability.pdf
OECD. 2010. Obrazovanje nastavnika za raznovrsnost: susret sa izazovom. <http://www.oecd.org/edu/ceri/44575633.pdf>
OECD. 2010. Komplet alati za nastavu o raznovrsnosti. <http://www.oecd.org/edu/ceri/toolkit-teachingfordiversity-encounteringandacknowledgingdiversityintheclassroom.htm>
Misija OEBS na Kosovu. 2012d. Praćenje napuštanja školovanja i nepohađanja škole na Kosovu. 2012. <http://www.osce.org/kosovo/95112?download=true>
UNESCO 2009. Smernice politika za inkluziju u obrazovanju. Pariz: UNESCO.
UNESCO 1994. Izjava iz Salamanke i Okvir za akciju za obrazovanje sa posebnim potrebama. www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF
4. UNFPA/WHO. (2009) Promovisanje seksualnog i reproduktivnog zdravlja za osobe sa invaliditetom: WHO (SZO)/UNFPA smernice. Ženeva: WHO (SZO). http://whqlibdoc.who.int/publications/2009/9789241598682_eng.pdf
5. Stubbs, S. (2008). Inkluzivno obrazovanje tamo gde ima malo resursa. Preuzeto sa: <http://www.eenet.org.uk/resources/docs/IE%20few%20resources%202008.pdf>
6. WHO & World Bank. (2011). Svetski izveštaj o invaliditetu. Preuzeto sa: http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en/index.html

Prilog 1

Ključne međunarodne inicijative koje podržavaju inkluzivno obrazovanje za decu sa invaliditetom

- 1948:** Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima
- 1989:** Konvencija UN o pravima deteta
- 1990:** Svetska deklaracija o obrazovanju za sve (Jomtien Deklaracija)
- 1993:** Standardna pravila UN o izjednačavanju osoba sa invaliditetom
- 1994:** Salamanca izjava i Okvir za akciju za obrazovanje sa posebnim potrebama
- 2000:** Milenijumski razvojni ciljevi (postavljeni za ostvarenje do 2015.)
- 2000:** Svetski obrazovni forum za akciju, Dakar
(ponovo istakao hitnost doseganja do marginalizovanih grupa)
- 2001:** EFA isticanje prava na obrazovanje za decu sa invaliditetom: u smeru inkluzije
- 2006:** Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom
- 2014:** Pregovori o okviru za razvoj posle 2015. godine (Održivi razvojni ciljevi) sa fokusom na inkluzivnom kvalitetnom obrazovanju u toku

Konvencija o pravima deteta, usvojena 1989. godine, je međunarodni sporazum koji postavlja građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava sve dece i to je bio prvi međunarodni sporazum koji je naveo da pogledi i mišljenja dece treba da se uzimaju u obzir. Konvencija razrađuje razumevanje prava na obrazovanje u smislu univerzalnosti, učestvovanja, poštovanja i uključenosti.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, usvojena 2007. godine, dalje jača i širi koncept prava na obrazovanje i uvodi dodatne obaveze za vlade da obezbede njihovo ostvarenje. CRC naglašava potrebu da vlade obezbede ravnopravan pristup „inkluzivnom obrazovnom sistemu na svim nivoima“ i da pruže razumno ostvarivanje prihvatanja i individualne podrške za osobe sa invaliditetom kako bi se olakšalo njihovo obrazovanje.

U ČLANU 24 CRPD (KONVENCIJE I PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM) STOJI SLEDEĆE:

- Osobe sa invaliditetom nisu isključene iz opšteg sistema obrazovanja na osnovu nesposobnosti, invaliditeta, i da deca sa invaliditetom nisu isključena iz besplatnog i obaveznog osnovnog obrazovanja, niti iz srednjeg obrazovanja, na bazi invaliditeta;
- Osobe sa invaliditetom mogu pristupiti inkluzivnom, besplatnom i kvalitetnom osnovnom obrazovanju i srednjem obrazovanju na ravnopravnoj osnovi sa ostalima u zajednici u kojoj žive;
- Obezbeđuje se razumno izlaženje u susret zahtevima i potrebama pojedinca;
- Osobe sa invaliditetom dobijaju potrebnu podršku, u okviru sistema opšteg obrazovanja, kako bi se olakšalo njihovo delotvorno obrazovanje;
- Mere za delotvornu individualizovanu podršku se obezbeđuju u okruženjima koja do maksimuma dovode akademski i socijalni razvoj, u skladu sa ciljem potpune inkluzije.

Razvoj inkluzivnog obrazovanja

Godine 1994, Svetska konferencija o obrazovanju sa posebnim potrebama u Salamanki, u Španiji, donela je Izjavu i Okvir za akciju. Salamanka Izjava i Okvir za akciju potpisani su od 92 zemlje učesnice i neki su navodili da je to najuticajniji dokument u skorije vreme po pitanju inkluzivnog obrazovanja (Ainscow 1999). deklaracija iz Salamanke ohrabrila je vlade da dizajniraju sisteme obrazovanja koji odgovaraju na raznovrsne potrebe tako da svi učenici mogu imati pristup regularnoj školi koja im izlazi u susret putem pedagogije koja u centru pažnje ima dete. Izjava stavlja snažan fokus na „razvoj inkluzivnih škola“ u odnosu na međunarodni cilj ostvarenja Obrazovanja za Sve.

Obrazovanje za Sve (EFA)

EFA predstavlja međunarodnu obavezu da se obezbedi da svako dete i odrasla osoba dobije osnovno obrazovanje dobrog kvaliteta. Ova obaveza zasnovana je i na perspektivi ljudskih prava, i na opštem verovanju da je obrazovanje od centralne važnosti za individualnu dobrobit i za nacionalni razvoj. Ovaj pokret je započeo na Svetskoj konferenciji o Obrazovanju za sve koju su 1990. godine održali UNESCO, UNDP, UNICEF i Svetska banka. Učesnici su prihvatili „proširenu viziju učenja“ i zavetovali se da univerzalizuju osnovno obrazovanje i masovno smanje nepismenost do kraja decenije. Jednu deceniju kasnije, u cilju pomoći vladama da napreduju u smeru ostvarenja Efa, oni su se usaglasili oko 6 ciljeva Efa.

Šest ciljeva EFA obuhvataju:

CILJ 1

Proširenje i poboljšanje sveobuhvatne nege i obrazovanja u detinjstvu, naročito za najranjiviju i najugroženiju decu

CILJ 2

Obezbeđivanje da do 2015. godine sva deca, naročito devojčice, deca u teškim okolnostima i ona koja pripadaju etničkim manjinama, imaju pristup i kompletno završe obavezno besplatno osnovno obrazovanje dobrog kvaliteta.

CILJ 3

Obezbeđivanje da potrebe u učenju svih mladih ljudi i odraslih osoba budu ispunjene preko pravičnog pristupa odgovarajućem učenju i programima za životne veštine.

CILJ 4

Ostvarenje poboljšanja od 50 procenata u nivoima pismenosti odraslih do 2015. godine, naročito za žene, i pravičnog pristupa osnovnom i daljem obrazovanju za sve odrasle osobe.

CILJ 5

Eliminisanje rodni dispariteta u osnovnom i srednjem obrazovanju do 2005. godine, i ostvarivanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju do 2015, sa fokusom na obezbeđivanje punog i ravnopravnog pristupa devojčica osnovnom obrazovanju dobrog kvaliteta.

CILJ 6

Poboljšanje svih aspekata kvaliteta obrazovanja i obezbeđivanje izvrsnosti svih, tako što svi ostvaruju priznate i merljive ishode u učenju, naročito u pismenosti, brojevima i osnovnim životnim veštinama.

